

Tanulmányok

DIÓSZEGI ISTVÁN

Andrássy indulása és megtorpanása (1871–1875)

A külpolitikai program, amelyet Beust 1871 májusi emlékirata felvázolt, a nemzetközi erőviszonyok reális számbavételén nyugodott. Az egységes Németország megalakulása után a Monarchia németországi aktivitásának nem volt többé létjogosultsága. Ausztria saját erejére utalva már akkor alul maradt Poroszországgal szemben, amikor ez utóbbi még nem rendelkezett a német államok valamennyiének erőforrásával. A német túlsúlyt a szövetségi politikával sem lehetett kiegyenlíteni: Anglia érdektelenséget tanúsított a közép-európai kérdések iránt, a revansra vágyó Franciaország egyelőre saját sebeit gyógyíttatta, Oroszország pedig Németország oldalán állt. Az orosz-ellenes tartalmú kelet-európai aktivitás is kockázatosnak számított. A cárizmus katonai erejével és tartalékaival szemben a Monarchia csak kisebb súlyt tudott a mérleg serpenyőjébe dobni, és a szövetségi politika esélyei ezen a terepen sem jogosítottak nagyobb derűlátásra. A külpolitikai program életbeléptetéséhez mindazonáltal nem volt elegendő a külügyminiszter józan belátása. Ázzal, hogy az uralkodó kézjegyével látta el a terjedelmes beadványt, még nem hangzott el az utolsó szó. Az életbeléptetéshez a külpolitikára befolyást gyakorló, és egymással korántsem harmonizáló belső erők jóváhagyása is hozzátartozott.

Az osztrák-német lakosság és legjelentősebb politikai csoportosulása: a Verfassungspartei részéről nem is hiányzott ez a jóváhagyás. A francia—porosz háború és a német nemzeti állam megalakulása gyökeres fordulatot hozott ennek a porosz-ellenes érzelmekkel telített rétegnek a gondolkodásában. A német nacionalizmus, amelyet már a francia agresszió felkeltett Ausztriában, a háború során fokozatosan elhatalmasodott, és az osztrák-németek végül a birodalmiakkal együtt ünnepezték a porosz fegyverek győzelmét. Az össznémet örömben teljesen feloldódott a korábbi fagyos poroszellenesség, és Bismarck, az antiliberalis pomerániai junker, a bécsiek szemében is a birodalomalapító nagy kancellárrá lépett elő. Az áthangolódás olyan rohamos tempóban ment végbe, hogy az új feltételekhez igazodni kívánó külpolitikai vezetés nem is tudott lépést tartani vele. Amikor Beust még csak formálisnak tekintette a Poroszországgal való kibékülést, és a barátságos jegyzékváltás védőpajzsa mögött továbbra is Franciaország érdekében fejtett ki erőfeszítéseket, az osztrák-német lakosság szószólói egyértelműen az új helyzet tudomásulvételét, a Németországgal való kibékülést sürgették, sőt olyanok is akadtak, akik a német nemzeti érdeket az osztrák birodalmi érdek elé helyezték. A különböző nyilvános fórumokon világosan megmutatkozott, hogy a Verfassungspartei egészében véve a Németországgal való baráti viszony kialakítását óhajtja és a nagy szomszédal úgy számol, mint a Monarchia szövetségesével. Amikor Beust a delegáció nyári ülésén elmondta a májusi emlékirat gondolatmenetét követő expozéját, tulajdonképpen már csak felzárkózott ehhez az új

külpolitikai hadrendhez. Nem lehetett kétséges, hogy e padosorok előtt helyesléssel találkozunk. Maga a párt vezetője, Eduard Herbst jelentette ki, hogy teljesen egyetért a külügyi vezetés irányvonalával.¹

A külügyminiszter beszámolóját a magyar delegáció is rokonszenvesnek találta. A Bismarck-kal szembeni ellenszenv a magyar liberálisok körében ugyan nem oldódott fel egykönnyen, és Franciaország sorsa továbbra is aggodalmat váltott ki, de a friss tapasztalatok olyan erővel cáfoltak számos régi nézetet, hogy revideálásuk elől nem lehetett elzárkózni. Mindenekelőtt tárgytalanná vált előttük a porosz hódítástól való félelem. Kiderült, hogy az egységes Németország nem törekszik Ausztria német részének annektálására, és az is bebizonyosodott, hogy az osztrák-német lakosság német vonzalma sem veszélyezteti a Monarchia egzisztenciáját. A porosz—orosz barátságról, Németország függő helyzetéről felállított tétel sem igazolódott. Megmutatkozott, hogy Németország egyáltalán nem alárendelt partner ebben az együttműködésben, és a német külpolitika nem a cárizmus járszalagán mozog. Végül az is eléggé szembeszökő volt, hogy az egységes Németország léte a legjobb biztosíték az ellen, hogy Ausztria visszanyerje régi praeponderáló németországi szerepét.²

Az új felismerések a magyar liberálisok számára egyáltalán nem szóltak az új németországi helyzet tudomásulvétele ellen, sőt a kapcsolatok normalizálását, szorosabbá tételét sürgették. Az osztrák—német együttműködésnek persze a magyarok egészen más tartalmat tulajdonítottak, mint az osztrák liberálisok, és a végeredményben az utóbbiak nézeteit kifejezésre juttató külügyminiszter. Számukra Németország nem önmagáért, német mivolta miatt jelentett partnert és potenciális szövetségest, hanem az együttműködés kecségtető tartalmi lehetőségei folytán. Pesten azt remélték, hogy Franciaország majd Oroszország ellen lesz szövetségese a Monarchiának. Mivel a külügyminiszter nyilvánosságra hozott programja ezt a lehetőséget nem helyezte kilátásba, magyar részről csak fenntartásos támogatásra számíthatott.³

A kilátásba helyezett német-barát politika a Monarchia szláv népeinek körében heves ellenállást és ingerült elutasítást váltott ki. Poroszországot az északi és déli szlávok egyaránt potenciális ellenségnek tekintették, és most, hogy egész Németország a porosz militarizmus markába került, Prágában, Zágrábban, de még Krakkóban is elemi erővel tört fel a német expanziótól való félelem. Rieger és Palacký már Sedan után arról beszélt, hogy Németország nemcsak Ciszlajtániára teszi rá a kezét, hanem fokozatosan kiterjeszti hatásait az Adriáig és a Fekete-tengerig, és közvetve majd még Oroszországot is veszélyezteti.⁴ Strossmayer hasonlóképpen úgy nyilatkozott, hogy Poroszország amit a Rajnánál elkezdett, a Duna mentén folytatja és Európa végül majd tehetetlenül áll a hatvan millióra duzzadt hatalmas birodalom előtt.⁵ Az ideges aktivitás, amit a csehek 1870 őszi Elzász német annexiója ellen és a párizsi béke orosz revíziója mellett kifejtettek, tulajdonképpen szláv önvédelmi reflex volt, amely valamiféle külső támaszték

¹ Stenographische Sitzungs-Protokolle der Delegation des Reichsrathes. Dritte Session 1870. Wien 1871. 217—243. Vö. *Diószegi István: Ausztria-Magyarország és a francia—porosz háború 1870—1871.* Bp. 1965. 227—231.

² Pesti Napló, 1870. dec. 24.

³ *Diószegi:* i. m. 224—227.

⁴ Novicow à Gortchakow, Vienne, le 12/24 septembre 1870. Nr. 22. Archiv Vnyesnyej Politiki Rosszii (a továbbiakban: AVPR) Moszkva. Fond Kanceljarii 1870. gy. 146.

⁵ Novicow à Gortchakow, Vienne, le 12/24 septembre 1870. Nr. 23. AVPR Moszkva. Fond Kanceljarii 1870, gy. 146.

után nyúlt a feltornyosuló veszély elhárítása érdekében. A német veszély optikájában a szlávok előtt Ausztria is jelentékenyen felértékelődött. A hatalmas Németország szomszédságában most erősebben állították, mint valaha is, hogy csak a Habsburg-monarchia oltalmazhatja meg a határai között élő népeket az erőszakos germanizációtól. De azt is vallották, hogy ezt csak úgy teheti meg, ha kielégíti a szlávok nemzeti igényeit, és Németország ellen összefog Oroszországgal. A horvát és a cseh politikusok, akik kedvelt személyiségek voltak az udvar előtt, minden befolyásukat felhasználták, hogy a dinasztíát, és személy szerint az uralkodót meggyőzzék Ausztria új hivatásáról. Strossmayer a horvátok és a csehek birodalomhűségét hangoztatta, és egyenesen megmondta, hogy Ferenc József csak a szlávokra támaszkodva akadályozhatja meg a birodalom felbomlását.⁶ Rieger még ennél is tovább ment, amikor arról beszélt, hogy a népek konglomerátumának számító Ausztria nem folytathat független nemzeti politikát, és a jövőben vagy Németországra, vagy Oroszországra kell támaszkodnia. A dinasztíának, saját érdekében, és népei üdvéért az utóbbi szövetséget kell választania.⁷ A szláv politikusok arról is meg akarták győzni az uralkodót, hogy a föderatív belső struktúra létrehozása és az orosz orientáció kialakulása kedvező lehetőségeket nyit az osztrák balkáni térnyerés számára. Egyidejűleg hangosan kopogtattak a bécsi orosz követség ajtaján, azzal a kéréssel, hogy a cári diplomácia kívülről nyújtson segítséget az általuk szorgalmazott változtatásokhoz.

A szláv vészjelzések nem enyésztek el Bécsben visszhangtalanul. A császárvárosban minden hagyomány a poroszellenességre kötelezett, és a hadsereg, a klérus és a bürokrácia változatlanul gyűlölettel viseltetett a berliniekkel szemben. Ha a nemzetek feletti réteg közömbös is volt a szlávok sorsa iránt, a birodalom jövőjét maga is féltette, és tele volt kételyekkel, hogy vajon a német egyesítés végleg megállt-e Ausztria határainál. Felelős kormánypozíciók birtokosai vallották, hogy Németország előbb-utóbb kezét emel a Monarchiára, és az agresszióval mint bizonyossággal számoltak. Az uralkodónak a Habsburg-dinasztia egész múltját kellett megtagadnia ahhoz, hogy tudomásul vegye, hogy a német császári korona egy Hohenzollern fején díszel. Nem csoda, hogy nehezebb esett e gesztus megtétele, és hogy a nyugati hivatástudat újra és újra buzogni kezdett benne. A Habsburg-dinasztíától persze legalább olyan idegen volt, hogy szláv nemzeti dinasztíává váljék, mint az, hogy belenyugodjék a nyugati küldetés lezárulásába. A tradíciókkal azonban nem ellenkezett, hogy a külső hatalmi pozíciók erősítése céljából belülről elébe menjenek valamiféle nemzeti kívánalomnak. Ez annál is inkább kézenfekvőnek látszott, mert a hatvanhétben beiktatott alkotmányos dualizmus nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, és a konzervatív-föderalista nemzeti szembeszegülés következtében rendkívül erős belső feszültség keletkezett. A különféle törekvések és megfontolások 1871 februárjában a Hohenwart-kormány kinevezésére vezettek. Az októberi diplomát és a Belcredi-időszakot idéző lépés belpolitikai tekintetben régóta időszerű volt. A kinevezés időpontja az elhatározás külpolitikai aktualitását is mutatta. A konzervatív arisztokrata politikus kormányra hívása az udvari körök és a szláv elemek válasza volt a német császárság kikiáltására. Ettől az időponttól kezdve sajátos párhuzamosság jelentkezett az osztrák-magyar kormánypolitikában. Az egyik sínen az új nemzetközi helyzethez igazodó külpolitika mozgott, amely nyilatkozataiban (a delegáció előtt

⁶ Vö. a 4-es jegyzet.

⁷ Novicow à Westman, Vienne, le 16/28 octobre 1871. AVPR Moszkva. Fond Kanceljarii 1871, gy. 121.

csakúgy mint a külképviseltekhez küldött instrukciókban) az osztrák—német viszony normalizálását hangoztatta, sőt az uralkodók közötti személyes kapcsolat helyreállítása révén (a salzburgi találkozó alkalmával) még a szövetségi kapcsolatok létrehozását is kilátásba helyezte. A másik sínen ugyanakkor a föderalista-konzervatív ciszlajtán belpolitika haladt előre, amely belülről nem is igen leplezte osztrák- és magyarellenességét, kifelé pedig eléggé határozott németellenességet és oroszbarátságot mutatott. A két ellentétes tendencia nem haladhatott a végtelenbe egymás mellett: ellentétes belső tartalmuk predestinálta az összeütközést. A májusi külpolitikai programnak, alighogy nyilvánosságra került, igazolnia kellett létjogosultságát.

Beust ellenfelei nem indulhattak igazán kedvező esélyekkel a küzdelemben. Hamar megmutatkozott, hogy a szlávok által annyira óhajtott és szorgalmazott külső segítségben hiábavaló reménykedni. Oroszország nem kívánt föderalizált Ausztriát, mert Galícia viszonylagos önállósága esetén aligha tarthatta volna fenn Orosz-Lengyelország nyílt elnyomással egyenlő státusát. Szláv Ausztriát sem óhajtott, mert egy másik szláv nagyhatalom léte megszüntette volna a balkáni szlávok körében birtokolt monopol helyzetét. A cári diplomácia rosszallását Novikov, a bécsi orosz követ érthetően a cseh politikusok tudomására hozta,⁸ és a félhivatalos orosz sajtó nem csinált titkot belőle, hogy szimpátiájával nem áll az ausztriai szlávok oldalán.⁹ A másik szomszéd nagyhatalom, Németország is a cseh törekvések ellen vetette latba befolyását. Bismarck már Hohenwart kormányra kerülése előtt megmondta, hogy német szempontból nem kívánatos olyan szituáció létrejötte, amelyben Ausztria túlságosan közel kerülne Oroszországhoz. A gasteini találkozón, 1871 augusztusában figyelmeztette is az osztrák politikusokat, hogy Németország számára sem közömbös az esetleges galíciai fejlemények Pozenra gyakorolt hatása.¹⁰ A döntésre hivatott közös minisztertanácson, október 20-án Beust tudta már, hogy Hohenwart és a csehek mögött nincs érdemleges külső támasz, és éppen azzal a fegyverrel sújtott rájuk, amelyet ezek korábban magukénak hittek. A külügyminiszter egyik legkomolyabb külpolitikai természetű érve a cseh törekvések kielégítése ellen éppen az volt, hogy a cseh ellenállás kívülről nem számíthat materiális segítségre, a német kormány viszont nem nézné tétlenül az ausztriai és csehországi németek oppozícióba szorítását. A közös minisztertanács előtt Beust a nála mindezeideig nem tapasztalt nyíltsággal és határozottsággal sorakoztatta fel ellenérveit. Hogy az alapcikkelyek (a cseh kiegyezési tervezet) elfogadása esetén a cseh udvari kancellár és a cseh Landtag is befolyást nyerne a külpolitikára, ami tovább bonyolítaná az ügyintézését, hogy a tervezett átalakítás az 1848 előtti, ma már anakronizmusnak számító viszonyok visszatérését eredményezné, amely mellett a kívülről ható szláv, germán és római befolyás erőteljesebben, és a Monarchia hatalmi állását sértő módon érvényesülne, végül hogy a belső helyzet változása nem maradna hatás nélkül a delegációk által egyhangúan jóváhagyott külpolitikai irányvételre. A külügyminiszter érveit a közös miniszterek (Kuhn a hadügy, Lónyai a pénzügy részéről) a birodalmi szempontok hangoztatásával támogatták meg, Andrássy pedig a dualizmus platformjáról emelt óvatást. A koncentrált támadás ellen Hohenwart először élénken

⁸ Jaroslav Papoušek: Rusko a český boj státoprávni r. 1871. Český Časopis Historický XXXIV (1928), 383—388, Otakar Odložilík: Russia and Czech National Aspirations. Journal of Central European Affairs. Vol. XII (1963), 407—439.

⁹ Vö. Wie die Russen den Czechen heimleuchten. Neue Freie Presse, 21. Dez. 1871.

¹⁰ Oubril à Westman, Berlin, le 1/13. octobre 1871. AVPR Moszkva, Fond Kanceljarii 1871, gy. 17.

hadakozott, de aztán csak enerváltan védekezett. A két menetben zajló tanácskozás második részében már csupán néhány helyesbítő szóra korlátozódott. Az uralkodó rosszkedvűen és szótlanul elnökölt, s végül határozathozatal nélkül zárta be a tanácskozást.¹¹ Az erőviszonyok mellett és a felsorakoztatott érvek közepette azonban döntése nem lehetett kétséges. A Hohenwart-kormány október 30-án benyújtotta lemondását.

A föderatív-szlávbarát színezetű kormány felmentése az alkotmányos dualizmus híveinek jelentős sikere volt mindkét országrészben. A hatvanhetes berendezkedés hasznélvezői a maguk szempontjából eredményesen torlaszolták el az utat a cseh nemzeti törekvések érvényesülése előtt, és megakadályozták a velük összefonódott konzervativizmus további térnyerését. Az osztrák országrész új kormánya (Holzgetan, majd Auersperg vezetésével) tisztára liberálisokból alakult, és első intézkedésével visszavonta a csehek számára kilátásba helyezett engedményeket. Hohenwart felmentése egyúttal a Beust-féle külpolitikai irányvonal látványos győzelme is volt: a csehek visszaszorítása után az oroszbarát külpolitikai váltás nyilvánvalóan többé szóba sem jöhetett. A győzelem fő részese azonban nem pihenhetett sokáig babérain. Néhány nap múlva megjelent a külügyminiszternél Braun miniszteri tanácsos, ugyanaz a személy, aki annak idején Drezdából Bécsbe invitálta, és az uralkodó nevében felszólította, hogy nyújtsa be lemondását. Beust érthető megrökönyődéssel fogadta a nem várt fordulatot, és egyszerűen nem tudott számot adni magának a történetről.¹² Tanácstalanságát a történetírás is osztja, amely még száz év távlatából sem tud megnyugtató válasszal szolgálni. Lehet, hogy a szállóigévé vált Habsburg-hálátlanságról volt szó (amit a hivatalos akták közé csúsztatott Grillparzer-levél sugall),¹³ lehet, hogy az elbocsátással a szlávok keserűségét akarták enyhíteni, de az sem kizárt, hogy egyszerűen csak az uralkodó tekintélyét mentették, amelyet nem hagyott érintetlenül a csehekkel szembeni következetlenség. (Egy hónap leforgása alatt két egészen ellentétes tartalmú uralkodói leirat ment a cseh országgyűléshez, és a felelősséget Hohenwart csak az egyikért vállalhatta.) Az igazság valamilyen mozzanatát tartalmazó feltevések helyett az elfogadhatóbb választ inkább az utód kiválasztása adja. Beust helyébe november 14-én Andrassy Gyula kapott külügyminiszteri kinevezést. A személycserének ez a formája azt sejteti, hogy a külpolitikai megfontolások lehettek elsődlegesek.

Ferenc József közel negyedszázados uralkodása alatt megszokta már, hogy az államügyekben szenttelenül, az érzelmi mozzanatok teljes kikapcsolásával határozzon. A döntés ez alkalommal mégsem lehetett mentes valamiféle öniróniától. Andrassy kinevezését ugyanaz a kéz írta alá, amely annakidején a halálos ítéletet jóváhagyta. Az új külügyminiszter 1849-ben a független Magyarország konstantinápolyi követe volt, akit a bécsi haditörvényszék udvarán jelképesen felakasztottak. A külügyminisztérium hivatalnokai is megdöbbenve néztek össze, amikor a szép akasztott ember (a párizsi szalonokban kapta ezt a nevet Andrassy) helyet foglalt Metternich íróasztalánál. Pedig az uralkodó, ha érezte is a szituáció különös voltát, nyilvánvalóan nem Kossuth Lajos diplomatáját állította a Habsburg-birodalom élére. Andrassy már az emigrációban a Monarchia fenntartása

¹¹ Protokoll des zu Wien, am 20. October 1871 abgehaltenen Ministerrathes unter dem Allerhöchsten Vorsitze Seiner Majestät des Kaisers. I—II. Haus-, Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban HHStA) Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv. XL. Interna. Karton 286.

¹² Friedrich Ferdinand Beust: Aus Drei Viertel-Jahrhundert. Stuttgart, 1887. II. k. 515—516.

¹³ *Diószegi*: i. m. 254.

mellett nyilatkozott, a kiegyezési tárgyalások során a magyar politikusok közül a legtöbb megértést tanúsította Ausztria nagyhatalmi szükségletei iránt, magyar miniszterelnöki tisztében pedig, Deák Ferenchez igazodva, mindig az első helyre tette a birodalmi érdekeket. Mégsem lehetett kétséges, hogy az új külügyminiszter alaposan elüt a Ballhausplatz-i palota minden addigi gazdájától. Az osztrák kancellárok valamiféle absztrakt államérdekhez igazodtak, a konzervatív hatalmi politika kategóriáiban gondolkodtak, és a külpolitika feladatát a dinasztia presztízsének növelésében látták. Andrassy liberális volt, és már csak saját múltja miatt is elhatárolta magát a Szent Szövetség ősdi tradícióitól. Indítékait a magyar nacionalizmus eszmeköréből merítette, és számára a birodalmi érdek a magasabb szintre emelt nemzeti törekvéseket testesítette meg. Ausztria hivatását nem a terjeszkedésben, a hatalmi térnyerésben látta, hanem egy sajátos védelmi feladat ellátásában: abban, hogy Európát és a határai mögött élő népeket oltalmazza az idegen hatalmi expanziótól. A külpolitika szerinte arra szolgált, hogy megfelelő külső és belső feltételeket teremtsen a Monarchia számára a történelmi misszió ellátásához. A liberális eszmékkel telített és nemzeti érzelmekkel fűtött Andrassy optimista volt, és meggyőződéssel vallotta, hogy a feladatát vállaló történelmi államalakulatnak van még jövője a nemzetközi politikában, hogy nagyhatalmi rangját a változott viszonyok között is megőrizheti. Az új külügyminiszter felfogásával és indítékaival Ferenc József aligha érthetett egyet. A magabiztos magyar arisztokrata azonban többet ígért neki, mint a saját kudarcai miatt skeptikussá vált egykori szász miniszterelnök. Ha úgy merül fel a kérdés, hogy a Monarchia egyenlő partnere legyen-e Németországnak és Oroszországnak, vagy csak alárendelt szekundánusa mindkettőnek, az uralkodó választása nem lehetett kétséges. A ballhausplatzi őrsváltás, jóllehet mély belső krízis közepette ment végbe, így valamiféle külpolitikai fordulatot jelentett. A fájdalomdíj gyanánt kapott londoni nagykövetség gyenge posztján látszott Beust számára ahhoz, hogy Bécsben hagyott külpolitikai örökségét megvédelmezhesse.

A disszimulálás Oxenstierna óta a diplomácia fegyvertárába tartozott. A partnert nem csupán a valódi szándékot illetően volt szokásos bizonytalanságban hagyni, hanem éppen az ellenkezőjéről meggyőzni annak, ami készülődik. Andrassy nem volt hivatásos diplomata, de ismerte, és rögtön alkalmazta is a klasszikus diplomácia rutinfogását. Első diplomáciai köriratában, márcsak hivatali elődje iránti tapintatból is, arról írt, hogy a személycsere nem jelent politikaváltozást, és ott fogja folytatni, ahol Beust abbahagyta. A Bécsben működő külföldi diplomatákkal hasonló hangnemben beszélt. „Nos, tehát ellenségek vagyunk” — tréfálkozott Novikovval, de komolyra fordítva a szót, mindjárt biztosította, hogy kitűnő kapcsolatokat akar Oroszországgal, nemcsak átmenetileg, hanem egyszer s mindenkorra.¹⁴ A külképviseltek vezetésében foganatosított személycserek politikai jelentőségét is élénken cáfolta. Ezek egy része valóban nem is volt több, mint személyi kombináció. Beust végkielégítés gyanánt kapta meg a londoni nagykövetséget, Apponyi Rudolf hivatali érdemeiért a párizsit, ahonnan viszont Metternichnek bonapartista kapcsolatai miatt kellett távoznia.¹⁵ Károlyi Alajos berlini megbízatásában is a hivatali érdek látszott dominálni, hiszen a magyar származású gróf már 1866 előtt is képviselte a porosz fővárosban Ausztri-

¹⁴ Novicow à Westman, Vienne, le 9/21 novembre 1871. AVPR Moszkva. Fond Kanceljarii 1871, gy. 121.

¹⁵ Andrassy à Hoyos, Vienne, le 1 décembre 1871. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. IX. Frankreich. K. 97.

át. Hogy Konstantinápolyba a lengyel vonzalmairól ismert Ludolf gróf került, ez minden biztosíték ellenére mégis sokféle okot adhatott a nyugtalanságra. November közepén érkezett viszont Pétervárra az a Langenau, aki annakidején az orosz hadsereg oldalán harcolva hagyta féllábát a váci csataterén. A gesztust a cári udvarban is értékelhették. A konzervatív meggyőződésű, oroszbarát diplomata az osztrák diplomácia legnagyobb ballépésének tartotta, hogy a krími háborúban felbontotta a hagyományos barátságot, és a maga részéről újra az intim kapcsolatok helyreállítását szorgalmazta. Elutazása előtt Andrássy neki is a viszony normalizálásáról beszélt, így az új pétervári követnek, ahogy ő maga írta, oka volt hinnie, hogy a külügyminiszter alapján hozzá hasonlóan gondolkodik.¹⁶

Andrássyval szemben azonban nem volt mindenki olyan jóhiszemű, mint az újonnan kinevezett pétervári követ. II. Sándor azt írta Novikov jelentésének margójára, hogy nem a szép szavak, hanem a tettek alapján fog majd ítélni.¹⁷ A bécsi és prágai, a pesti és lemergi újságok pedig, a külügyminiszter bizonykodásai ellenére továbbra is arról cikkeztek, hogy Ausztriában valamiféle orosz-ellenes kurzus kezdődött. A gyanakvók jártak közelebb az igazsághoz. 1872. február 17—18-án titkos tanácskozás zajlott le az uralkodó katonai kancelláriájában. Az uralkodó elnöklete alatt tartott értekezleten az új külügyminiszter, a közös hadügyminiszter, valamint a hadsereg főfelügyelője vett részt. A jegyzőkönyvet a katonai kancellária főnöke, Beck ezredes vezette.¹⁸ E fórum előtt Andrássy már nem diszsimulált, hanem önmagát adta, és valódi szándékai szerinti külpolitikai programját terjesztette elő. Ezt hallva Langenau aligha mondhatta volna, hogy közte és a külügyminiszter között nincs felfogásbeli különbség.

A külpolitikai stratégiát felvázoló Andrássy első kérdésfeltevése mutatja, hogy nem szándékozik a dinasztikus hatalmi politika tradícióihoz igazodni. Az ő számára a kiindulópont a veszélyeztetettség, az eldöntendő kérdés pedig az, hogy a veszély melyik irányból fenyeget. A válaszadás során három vonatkozással gyorsan végzett. Franciaország, amely csak a revansra gondol, nem kívánja a Monarchiát is ellenfeléül, Olaszország gyenge ahhoz, hogy egyedül háborút kezdjen, Törökország és a hozzá tartozó kis államok pedig ebben a tekintetben nem jöhetnek számításba. Poroszországra Andrássy azt mondta, hogy nehezebb megítélni, mégis nagyon egyértelmű véleményt nyilvánított. A válasz nem egyéb, mint a porosz veszélyről még mindig meglevő nézetek határozott elutasítása. A motiváció sokoldalú: Poroszországnak Elzász annexiója miatt francia revansra kell számítani, ezért nem kívánhatja, hogy a szomszéd nagyhatalom, amely Prágán keresztül hamarabb eljut Berlinbe, mint ő maga a Rajnához, ellenség gyanánt álljon vele szemben. Energiáit a belső konszolidáció szükségletei is igénybe veszik, és nagyon sok baja van a vallási kérdésekkel és a demokratikus agitációval. Az osztrák-németek bekebelezésének szándéka nem lehet valóságos, hiszen a német császár soha nem tudna olyan állást biztosítani nekik a birodalomban, mint amilyenel jelenleg a Monarchiában rendelkeznek. Nincs porosz veszély, összegezte még egyszer Andrássy. Poroszországnak semmilyen érdeke nem fűződik ahhoz,

¹⁶ Mein Wirken als Gesandter in St. Petersburg. Von F. Freiherr von Langenau. HHStA Wien, Min. des. Außern. Polit. Archiv. XL. Interna. K. 332.

¹⁷ Vö. a 14 jegyzet.

¹⁸ Protokoll der unter Allerhöchstem Vorsitze am 17ten Februar 1872 abgehaltenen Conferenz. — Protokoll der unter dem Allerhöchsten Vorsitze am 18ten Februar 1872 abgehaltenen Conferenz. Kriegsarchiv Wien. Archiv der Militärkanzlei. Separatfascikel. Fasc. 70. Vö. Heinrich Lutz: Politische und militärische Planung in Österreich-Ungarn zu Beginn der Ära Andrassy. Geschichte und Gesellschaft. Festschrift für Karl R. Stadler. Europaverlag 1974. 23—44.

hogy Ausztria ellen háborút viseljen, ellenkezőleg minden arra predesztinálja, hogy a Monarchiával békében és barátságban éljen.

Ezek után márcsak Oroszország volt hátra. A cári nagyhatalomról beszélve Andrassy most sem tagadta meg eddigi önmagát. Először is leszögezte, hogy Oroszország hagyományosan hódító politikát folytat, amely független az uralkodó személyétől. A hódító politika annál veszélyesebb, mert Oroszország, amely elsőként használta a nemzeti emeltyűt, most az olasz és a német egyesítés példáján felbuzdulva, minden bizonnyal hatékonyabban fog élni ezzel az eszközzel. Legalább is a Kelet irányába. Konstantinápolyba az út azonban Ausztrián keresztül vezet. Oroszország előkészületei, vasútépítései egyértelműen arra utalnak, hogy egész haderejét a Monarchia határain szándékozik összpontosítani. Ezért nem tévedhet, aki azt állítja, hogy ha valamiféle veszély egyáltalán fennáll, csak erről az oldalról fenyeget.

A tanácskozás résztvevői nem először hallották Andrassyt az orosz veszélyről beszélni. A volt magyar miniszterelnök a közös minisztertanácsban sokszor kifejtette már ebbeli nézeteit. Most azonban nemcsak általánosságban szólt, hanem a várható konfliktáció időpontját is megjelölte. A jelenlegi konstellációk nem ígérnek a béke tartós fennmaradását, mondotta, ezért, tette hozzá, elővigyázatlanúság lenne a háborúra való felkészüléssel két esztendőnél hosszabb ideig várakozni. Mindössze két esztendő állt tehát Andrassy szerint rendelkezésre ahhoz, hogy a Monarchia az Oroszországgal való összeütközésre készenlétben álljon. A tennivalók közül Andrassy a rutinos államférfi biztonságával emelte ki a legsürgősebbeket, és a politika, a hadászat és a diplomácia feladatait egyaránt megjelölte.

Politikai kérdésekkel, nevezetesen a Monarchia soknyelvű lakosságának a háború esetén várható magatartásával a döntésre hivatott fórumokon eddig soha nem foglalkoztak. Az osztrák államférfiak részint természetesnek tartották, hogy lakosságot a dinasztia iránti odaadás lelkesíti, részint elhanyagolhatónak vélték, hogyan érez és gondolkodik a front és a hátszág. Andrassy, aki korábban a nemzeti mozgalom katonája volt, és közelről látta, mi ment végbe Itáliában és Németországban, tisztában volt a nacionalizmus rendkívüli erejével. Elképzelhetetlennek tartotta ezért, hogy a Monarchia a siker esélyével léphet csatatérre anélkül, hogy valamilyen formában ne aknázná ki a modern kor legjelentősebb eszmei-politikai hajtóerejét. Úgy vélte, hogy ha a Monarchiában a soknemzetiségű összetétel folytán hiányzik is a spontán nemzeti lelkesedés, a nemzetet eltöltő veszélyérzetből mégis politikai töke kovácsolható. A közös haza megvédésének eszméje lehetett Andrassy szerint a Monarchia jövődi háborújának ideológiai-politikai mozgatója, ezért azt indítványozta, hogy ezt a defenzív nacionalizmust mindenképpen fel kell éleszteni és ébren tartani.

A civil külügyminiszter katonai ismereteiről a tanácskozáson résztvevő hivatásos katonák nem voltak túl nagy véleményvel. Még a francia—porosz háború kirobbanása alkalmával állapították meg, hogy az akkori magyar miniszterelnök még a Monarchia mozgósítási rendszerét sem ismeri. Most azonban még a custozsai győzőnek is be kellett látnia, hogy Andrassy tökéletesen tisztában van a modern hadviselés alapvető szabályaival. A külügyminiszter a porosz példából jobban megtanulta a napóleoni leckét, mint a régimódi nézetek béklyóiban botorkáló osztrák hadvezérek. Vallotta, hogy a korszerű háború sorsát három tényező dönti el: a tömegszerűség, a mozgékonyosság és az erők összpontosítása. A tanácskozáson előterjesztett javaslatai arra irányultak, hogy a Monarchiában is megteremtésük ezeket a nélkülözhetetlen feltételeket. Mindenekelőtt teljességgel végre

kell hajtani az általános hadkötelezettségről szóló törvényt, mondotta, és a létrehozandó tömeghadsereget fel kell fegyverezni és minden tekintetben hadrafogható állapotba kell hozni. A továbbiakban a mozgósítás rendszerének részletekbe menő kidolgozása szükséges, hogy a hadsereg matematikai pontossággal kiszámítható és lehetőség szerint rövid időn belül megjelenhessék a hadszíntéren. Végül arra mutatott rá, hogy az előkészületeket úgy kell végrehajtani, hogy a Monarchia teljes katonai súlyával, az erők szétforgácsolása nélkül jelenhessék meg a veszélyeztetett oldalon.

A hadkiegészítés és a mozgósítás tisztára katonai feladatkör, és a dolog technikai oldalát tekintve az erők összpontosítása is annak számít. A Monarchia közel milliós hadserege csak a stratégiai felvonulási terv alapos és részletekbe menő kidolgozása révén juthatott el a hadszíntérre. De hogy a kimunkált felvonulási tervet végre lehessen hajtani, az nem csupán a hadvezetésen múltott. A Monarchia hat országgal, köztük két nagyhatalommal volt határos, és a vezérkari főnök csak úgy mozgathatta egy irányba a hadigépezetet, ha a többi oldalról megfelelő biztosítékokkal rendelkezett. Andrássy a diplomácia feladatának tartotta, hogy megfelelő biztosítékokkal szolgáljon a katonai szempontból szükséges és egyedül célravezető koncentráció végrehajtásához. A külügyminiszter, miután az orosz veszély elhárítását jelölte meg stratégiai feladatnak, részletes taktikai tervet terjesztett be arra is, hogy a Monarchia kedvező feltételek között vívhassa meg a történelmileg kikerülhetetlen mérközést. Úgy vélte, hogy a két utolsó háború (az 1859-es és az 1866-os) elvesztéséért a diplomáciát nagyobb felelősség terheli, mint a hadvezetést. Ausztriának ugyanis mindkét esetben két ellenség ellen kellett harcolnia. A tapasztalatokon okulva szerinte a diplomáciának most arra kell törekednie, hogy megfordítsa az arányokat, és a Monarchiát hozza olyan helyzetbe, mint amilyennel korábban ellenfelei rendelkeztek. Ha ez nem is lehetséges, azt mindenképpen el kell érnie, hogy ne kerüljön ismét egyszerre két ellenséggel szembe. Ebben az összefüggésben Poroszország magatartását ítélte döntőnek. Az egyesült porosz és orosz haderővel szemben Ausztriának semmi esélye sincs a győzelemre. Ezért Poroszországot el kell választani Oroszországtól, és el kell érni, hogy a bekövetkező osztrák—orosz mérkőzés esetén semleges maradjon. Határozottan állította, hogy az új német állammal kialakított jó kapcsolatok biztosíthatják ezt a kívánt semlegességet. A másik fontos tényezőnek Olaszországot tartotta. Nem annyira katonai, mint inkább politikai szempontból. Úgy vélte, hogy az együttműködés Szerbiát és Montenegrót is mozgásba hozhatja, és az utóbbiak Dalmácián és a tengeren keresztül együttműködhetnek Itáliával. A diplomáciának tehát gondot kell fordítania arra, nehogy Olaszország a francia és porosz szövetség után most a harmadik hatalommal, azaz Oroszországgal is kapcsolatot találjon. A Balkánt és Törökországot érintve, nem került meg Bosznia és Hercegovina katonai körökben sokat emlegetett esetleges anektálását, de ezt a kérdést a nagy taktikai tervbe illesztette. A bekebelezés ugyan kívánatos lenne, mondotta, de az erőszakos fellépés egységfrontba tömörítené a szerbeket, montenegróiakat, törököket és oroszokat, és ő, mint külügyminiszter semmiképpen nem akarja Oroszországot és Törökországot egyesíteni Ausztria ellen. Hozzátette, hogy a keleti kérdés az Oroszországgal való elszámolás után önmagában is jelentőséggel bír. A Monarchiának itt arra kell törekednie, hogy a Balkán kis államait elválassza egymástól, és hogy Törökországot felrúzza az apátiából. Ebben az összefüggésben utalt arra, hogy az Oroszországgal való összeütközés mellett számításba kell venni a Szerbiával és a Romániával való konfrontációt is. Végezetül még egyszer hangsúlyozta, hogy miután a veszély Oroszország oldaláról fenyeget, az

összes erőt ide kell koncentrálni, a szétforgácsoltság elkerülése végett pedig a legfontosabb Poroszország semlegességének biztosítása.

Hogy a két éven belül várható összeütközést Andrassy az orosz támadás következményének képzelte el, vagy pedig maga szándékozott offenzív módon fellépni, nem derül ki világosan a tanácskozáson elmondott szavaiból. Hangsúlyozta ugyan, hogy ő békepolitikát folytat, és kifejezetten tiltakozott az ellen, mintha ő két éven belül mindenáron háborút akarna, és azt is kijelentette, hogy a bekövetkező háborúnak a lakosság miatt védelmi-kikényszerített színezetűnek kell lennie. De más összefüggésben meg arról beszélt, hogy azért kell készenlétben állni, nehogy egy esetleges kedvező alkalom kihasználatlanul maradjon, és hogy a háború megindulása után rögtön támadó módon kell fellépni. Megalapozottnak látszik ezért a feltevés, hogy a nagy stratégiai és taktikai tervet előkészítő külügyminiszter nem zárta ki eleve az Oroszország elleni támadó háború gondolatát.

A tanácskozáson részvevő magasrangú katonák nem tudták olyan jól a modern stratégiát, mint Andrassy, de a hagyományos mértékegységgel jobban kalkuláltak. Ők konkrét számadatokat vetettek egybe, tényleges időt mértek, és valóságos térben mozogtak. Számvetésük szerint Ausztriának akkor sem volt esélye a győzelemre, ha az összezapás az Andrassy által optimálisnak tartott osztrák—orosz párbaj formájában zajlik le. Kuhn közös hadügyminiszter nem mondta ki ugyan ezt világosan, de az orosz hadsereg nagyságáról és felvonulási idejéről közölt adatai önmagukban is cáfolták a külügyminiszter derülését. Albrecht főherceg viszont félreérthetetlenül megmondta, hogy Oroszországot a nagy távolságok és a kedvezőtlen terepviszonyok miatt nem lehet legyőzni, és még egy szerencsés hadjárat sem lenne több, mint a hadsereg becsületbeli sikere. A főherceg nagy súlyt helyezett arra, hogy az Oroszország elleni háborúban Poroszország együttműködését megnyerjék, és ezzel tulajdonképpen a szimpla osztrák vállalkozás esélytelenségét húzta alá. A hadügyminiszter és a hadsereg főfelügyelője azonban nemcsak a katonai erőviszonyokat mérlegelte másképp, mint Andrassy, hanem a külügyminiszter stratégiai felfogásával is szembe helyezkedett. Kuhn ünnepélyesen kijelentette, hogy ő az uralkodó minden parancsát legjobb tudása szerint végrehajtja, de következetesen kitart személyes meggyőződése mellett, amely szerint a Monarchiát a legnagyobb veszély nem keletről, hanem Poroszország oldaláról fenyegeti. Albrecht főherceg megengedhetőnek vélte, hogy az első háborút Oroszország ellen viseljék, de egyetértését fejezte ki a hadügyminiszter gondolatával. Az oroszok természetes útja Ázsiába vezet, mondotta, és a Monarchia érdekei csupán Konstantinápoly kérdésében ütköznek Oroszországéval. Poroszország azonban soha nem érzelmi, hanem mindig érdekpolitikát űzött, és ha most saját belső nyugalma biztosítása érdekében békét is óhajt, ha ismét megerősödünk, újra legveszedelmesebb ellenségünké válik. A porosz veszély fenyegető része a katonai erőviszonyokat egyébként reálisan megítélő főherceget képtelen prognózisra sarkallta. Az Oroszország elleni szerencsés háború után rögtön Poroszország ellen kell fordulnunk, mondotta, ahogy Poroszországnak is szembe kellett szállnia Franciaországgal az ellenünk vívott háborúja után.

A két napon át tartó tanácskozás során az uralkodó nem nyilvánított véleményt, és nem avatkozott bele a külügyminiszter és a katonai vezetők között zajló heves vitába. Csupán akkor szólt, amikor az Oroszország elleni osztrák—porosz katonai kooperáció gondolata felmerült. Kijelentette, hogy jöllehet Ausztria helyzete az Oroszország elleni háborúban nem irigylésre méltó, a katonai meggondolá-

sokat csak végszükség esetén szabad a politikai szempontok elé helyezni. A megnyilatkozás arra mutat, hogy az uralkodó, ha fölébe is emelkedett saját poroszellenes érzelmeinek, osztotta a katonai vezetők bizalmatlanságát, és a Németországgal való szorosabb együttműködést politikai szempontból nem tartotta kívánatosnak. Tartózkodása bizonyára abból fakadt, hogy a külügyminiszter és a katonai vezetők polémiáját tulajdonképpen akadémikus jellegűnek tekintette. Ő már akkor döntött, amikor a magyar arisztokratát a Ballhausplatz élére állította. A politikai eszmecseréből most is azt a következtetést vonta le, hogy Ausztria számára az Oroszország elleni háború a leginkább valószínű, és szükségesnek nyilvánította, hogy a katonai felkészülést két éven belül befejezzék. A tanácskozáson a továbbiakban részleteiben megbeszélték és jóváhagyták a katonai felkészülés Andrássy által előterjesztett módozatait. A katonai program elfogadása értelemszerűen azt is jelentette, hogy Andrássy felhatalmazást kapott a valószínűnek ítélt háború diplomáciai feltételeinek előkészítésére.

A februári tanácskozás nehezen betűzhető protokolluma jól tükrözi a külügyminiszter és a katonai vezetők áthidalhatatlan ellentétét. A francia—porosz háború utáni osztrák külpolitika alakulásában mégsem ez az ellentét érdemli a legnagyobb figyelmet. Albrecht főherceg és Kuhn közös hadügyminiszter poroszellenessége erős külpolitikai irányzat volt, amely jelentékeny társadalmi bázissal is rendelkezett, de már 1871-ben elveszítette kormánypolitikai jellegét, és Hohenwart bukásával teljesen defenzívába szorult. Amikor az uralkodó jóváhagyta Andrássy programját, nem csupán a katonai vezetők anakronisztikus elképzeléseit utasította el, döntésével értelemszerűen Beust nevezetes májusi emlékiratát is érvénytelenítette. A februári határozat így elsősorban a májusi emlékirathoz képest jelent külpolitikai változást. Beust, mint ismeretes, befejezetteknek nyilvánította a Monarchia németországi tevékenységét, megbékélést keresett Németországgal, és az utóbbi révén Oroszországgal. A hármas együttműködésnek azonban nem tulajdonított különösebb tartalmat, és a külpolitika feladatát az esetleges balkáni térférfésben jelölte meg. Andrássy azonosította magát elődjével, amennyiben ő is történelminek tekintette a Monarchia németországi küldetését, de ő nemcsak elfordult az egykori működési tereptől, hanem az új frontot is kijelölte, és teljes mellel odafordult Oroszországhoz. A magyar arisztokrata számára a külpolitika új tartalma nem a balkáni térférfés volt, hanem a cári nagyhatalommal szembeni védekezés. Nem a német közvetítéssel létrehozott osztrák—orosz modus vivendi kialakítását tekintette céljának, hanem Oroszország izolálását, a bekövetkező osztrák—orosz összecsapás kedvező diplomáciai feltételeinek kialakítását. A Monarchia öreg hajójának új kormányosa utasítást adott valamennyi vitorla kifeszítésére. A matrózok egy része lelkesen, a többség csak közönyösen teljesítette a parancsot. De hogy a sérülékeny járművet sikerül-e megadott irányba vezetni, nem annyira a parancsnokon és a személyezeten, mint inkább a nemzetközi széljáráson múlt.

A februári tanácskozáson tanúsított magabirtosság arra vallott, hogy Andrássy nem kételkedik a Monarchia szempontjából kedvező széljárásban. A külügyminiszter épp oly vitát kizáró határozottsággal ígerte az összecsapás kedvező diplomáciai feltételeinek létrehozását, mint ahogy a két éven belüli háborút jósolta. Annak ellenére, hogy mint magyar miniszterelnök ebben a vonatkozásban jócskán szerzett már kedvezőtlen tapasztalatot. Neki azonban, mint volt parlamenti politikusnak, a Monarchián belüli legerősebb nemzeti mozgalom vezetőjének erősebb bázisa volt, mint bármely elődjének, azért nagyobb ívű pályán mozoghatott, és az udvari politikusoktól eltérően megengedhette magának

a merészséget. A kockázat viszont olyan eredményességet ígért, amelyet Kaunitz óta egyetlen osztrák kancellár sem mondhatott magáénak.

Bármennyire is biztos volt dolgában a külügyminiszter, a katonai vezetők előtt mégsem terítette ki lapjait. A tanácskozáson leszögezte ugyan, hogy a várható háborúban a Monarchia számára a „kettő egy ellen” kombináció kívánatos, de ez csak elméleti ízű deklaráció volt, és konkrétan arról szólt, hogy meg kell akadályozni, hogy Oroszország szövetségesekre találjon. Arról, hogy a Monarchia is társakat szerezhet Oroszország ellen, nem beszélt. Pedig szövetségi-politikai elképzelései már akkor készen állottak, de a szkeptikus katonákkal majd csak a befejezett tényeket szándékozott közölni. Az uralkodói jóváhagyás után nem volt többé akadálya, hogy hozzákezdjen a nagy diplomáciai program megvalósításához.

Berlinben mint magyar miniszterelnök már két ízben is kosarat kapott. A pontuszi válság alkalmával Schweinitz, a bécsi porosz követ utasította vissza kérését, a salzburgi császártalálkozón pedig maga Bismarck mondta meg, hogy Oroszország ellen ne számítson Németországra. Mint külügyminiszter mégis itt próbálkozott először. Károlyi Alajos, a berlini osztrák követ, Andrassy szóbeli instrukcióinak megfelelően már 1872 januárjában kifejtette Bismarck előtt, hogy a Monarchia nagy súlyt helyez a Németországgal kötendő szövetségre, és mindennek előtt ennek a társulásnak a létrehozására törekszik.¹⁹ Hogy mi lenne a tartalma ennek a szövetségnek, arról Károlyi nem beszélt, de az ügyis nyilvánvaló volt mindkettőjük előtt. A diplomáciai offenzíva a februári tanácskozás után felerősödött, és a német kancellár hetenként hallhatott a berlini osztrák követtől az osztrák—német összefogás előnyeiről. Bécsben Andrassy fejtett ki hasonló nézeteket Schweinitz előtt, de óvatosan fogalmazott, mert a német diplomatát túlságosan oroszbarátnak tartotta.²⁰ A koncentrált rábeszélés eredményességét illetően azonban nem voltak kétségei. Nem is nagyon titkolta véleményét, hogy Elzász annexiója miatt Németországnak egyszerűen nincs választási lehetősége.²¹

Anglia nevét a külügyminiszter a februári tanácskozáson ki sem ejtette. Pedig ezzel a hatalommal kapcsolatosan is nagyszabású tervek szöttek. A Német Birodalom mellett a szigetországot szándékozott második partner gyanánt a Monarchia oldalára állítani, és Anglián keresztül egyben Olaszország megnyerését is célba vette. Csakhát Anglia a francia—porosz háború során többször tanújelét adta, hogy közömbös a kontinens kérdéseiben, és még a Fekete-tengeri válság alkalmával is meglehetősen lagymatag módon viselkedett. Andrassy azonban úgy hitte, hogy ismeri ennek a magatartásnak az Achilles-sarkát, és remélte, hogy rádöbentheti Angliát igazi érdekeire. Buchanan-nal, a bécsi angol követtel folytatott eszmecsere során mindenekelőtt a német—orosz szövetség ijesztő lehetőségével érvelt. Kifejtette, hogy bármennyire természetellenes is egy ilyen szövetség, mégsem kizárt létrejötte. Ha Németország úgy látja, hogy Európa magára hagyja egy bekövetkező újabb francia agresszió esetére, nem marad más választása, mint hogy a cárizmus karjaiba vesse magát. A franciaellenes német—orosz együttműködés pedig a kontinentális erőviszonyok olyan eltolódását hozhatja magával, amely nemcsak hogy nem kívánatos Anglia számára, hanem egyenesen veszélyes ránézve. Andrassy másik érve: Anglia indiai érdekeinek veszélyeztetettsége.

¹⁹ Károlyi an Andrassy, Berlin, 14. Jänner 1872. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Politt. Archiv. III. Preußen. K. 104.

²⁰ Denkwürdigkeiten des Botschafters General v. Schweinitz. Berlin, 1927. I. k. 293.

²¹ Wertheimer Ede: Gróf Andrassy Gyula élete és kora. Bp. 1913. II. k. 74.

A tengeri hatalomnak számító Anglia ezen a terepen nem tud hatékony ellenállást tanúsítani a szárazföldön előrehatoló orosz hadsereggel szemben. Egyedül a kedvező földrajzi fekvéssel és ütőképes hadsereggel rendelkező Monarchia képes Oroszország hátában olyan diverziót végrehajtani, amely megállíthatja az ázsiai előrehatolást.²² Az angol diplomata érthettek a szóból: az osztrák külügyminiszter minden viszonyosság nélkül Anglia számára kedvező együttműködést ajánl, amely megfelelő garanciát nyújt a brit kontinentális és gyarmati érdekek szempontjából. Hogy a négyes együttműködés a Monarchiának miért előnyös, arról az ismétlődő konzultációk során soha nem beszélt, de a keleti érdekek közösségére történő gyakori utalás érzékeltette, hogy Andrássy a La Manche-on túl is Oroszország ellen keres támasztékot.

Az osztrák diplomáciai levelezésben nincs nyoma annak, hogy Andrássy egyidejűleg a harmadik partner: Olaszország irányába is lépéseket tett volna. Feltehető, hogy a kezdeményezéssel várni akart addig, amíg Németországgal és Angliával tisztába jön. Volt azonban egy negyedik lehetséges partner is, amelyről azonban a liberális angol államférfiak előtt jónak látott nem beszélni: Törökország. Jól tudta, hogy a Gladstone-kormány közömbös Törökország sorsa iránt, ezért a törökök emlegetésével nem akarta zátonyra futtatni a osztrák—angol közeledést. A hasonlóképp liberális Andrássynak nem voltak skrupulusai. Törökországot a közös minisztertanácson a Monarchia erős és megbízható keleti szövetségésének nevezte,²³ Ludolfnak, a konstantinápolyi osztrák követnek pedig megírta, hogy orosz háború esetén katonai együttműködést akar délkeleti szomszédjával.²⁴ A kiszámíthatatlan törököket, akiket különben is elbátortalanított az angol közömbösség, nem lehetett direkt szövetségi ajánlással megkönyvékezni. Andrássy ezért kerülő utat választott: Uexküll gróf vezetésével katonai missziót küldött Törökországba. A misszió azt a feladatot kapta, hogy befolyása alá vonja a mértékadó személyiségeket, és hogy a bekövetkező komplikációk esetére előkészítse a talajt az osztrák—török együttműködés számára.²⁵ A terep megdolgozása esetén a diplomácia persze már a kritikus időpont előtt színre léphetett. Végeredményben nem látszott lehetetlennek a sztambuli politikusokat meggyőzni arról, hogy egy osztrák—orosz háborúban Törökország saját érdekeire való tekintettel nem maradhat semleges.

A kiszemelt szövetségések meggyőzése 1872 tavaszán lankadatlan buzgalommal folyt, de a diplomáciai futárok egyik európai fővárosból sem hoztak biztató híreket. Károlyi Alajos újra és újra csak azt jelenthette Berlinből, amit Bismarck már első beszélgetésük alkalmával megfogalmazott előtte: Németország és Oroszország között jelenleg olyan bensőséges viszony áll fenn, hogy ezt a kapcsolatot jelenleg semmi sem zavarhatja meg. A kancellár persze megnyugtatta a követet, hogy Németország egy Monarchia elleni orosz támadáshoz semmiképp nem ad segítséget, és azt is kilátásba helyezte, hogy egy megváltozott orosz politikával szemben majd ő is újjárendezi a német külpolitika hadállásait. De hogy ez a változás II. Sándor életében nem következik be, arra Bismarck akár mérget is

²² Andrassy an Beust, Wien, 1. April 1872. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv. VIII. England. K. 77.

²³ Protokoll über die Minister-Conferenz vom 17. Mai 1872. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. XL. Interna. K. 287.

²⁴ Andrassy an Ludolf, Wien, 7. Juli 1872. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. XII. Türkei. K. 99.

²⁵ Andrassy an Ludolf, Wien, 29. Juli 1872. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. XII. Türkei. K. 99.

mert volna venni. A biztatás így csak a nagyon távoli jövőre szólt. Minden oroszok cárhoja 1872-ben mindössze ötvennégy éves volt, és ekkor senki sem gondolt még arra, hogy a jobbágyfelszabadító egyszer még merénylet áldozatául esik. A londoni válasz talán még a berlininél is lehangolóbb volt. Az angol fővárosban jól tudták, melyek is a brit birodalom igazi érdekei, és érzéketlenül engedték el a félük mellett Andrássy szirénhangjait. Az osztrák külügyminiszter által indítványozott négyes együttműködésre Granville azt felelte, hogy az nyugtalanságot váltana ki Európa többi államaiban, és csupán arra mutatkozott hajlandónak, hogy az esetenkénti véleménycserét kilátásba helyezze. Az osztrák katonai küldöttség törökországi útja meg egyenesen balul ütött ki. A konstantinápolyi orosz követség nagy lármát csapott, hogy valami oroszellenes összefogás készülődik, és emiatt Andrássy kénytelen volt nyilvánosan cáfolni minden hasonló szándékot. A tényleges tervekkel ilyen hátrányos helyzetből egyelőre tényleg nem lehetett előrukkolni.

A szövetségi terveket kovácsoló Andrássyt ezek a balsikerek mégsem kedvetlenítették el. A nagy lapot, amellyel mégis megnyerheti a játszmát, még csak ezután szándékozott kijátszani. Az adu Ferenc József berlini látogatása volt. A külügyminiszter szerint a königgrätzi vesztes megjelenése a német fővárosban, amely a bekövetkezett változások tudomásulvételét demonstrálja, olyan gesztus lehetett, amely végképp levehette a lábukról a németeket. Károlynak meg is írta, hogy feltételezése szerint a császárlátogatás véglegesen konszolidálja majd az osztrák—német viszonyt, és a Monarchia megkaphatja a garanciát, amely számára a bizonytalan jövő miatt feltétlenül szükséges.²⁶ A tervét azonban előbb Bécsben kellett elfogadtatni, ami egyáltalán nem volt könnyű vállalkozás. Ferenc József maga is vonakodott, környezete pedig (Albrecht főherceg és különösen Zsófia főhercegnő, az uralkodó anyja) ingerülten óvott a „lealázó” lépéstől. Andrássy mégis keresztülvitte akaratát. Racionális érvei hatottak elsősorban, de minden bizonnyal Zsófia főhercegnő betegsége és váratlan halála is megkönnyítette a dolgot. Az uralkodó először még valami elfogadható ürügyhöz (német hadgyakorlathoz) kötötte a látogatást, de aztán minden fenntartás nélkül késznek nyilatkozott az utazásra. Május elején a berlini osztrák követ már hivatalosan jelezhetette Bismarcknak és I. Vilmosnak a látogatási szándékot. Andrássy nem tévedett abban, hogy az üzenet Berlinben lelkes egyetértéssel találkozik. A kancellár, és maga az ősz uralkodó is fiatalos lelkesedéssel látott hozzá az ünnepélyes fogadtatás előkészítéséhez. A várható eredményeket illetően Károlyi továbbra sem volt optimista, és kétségét fejezte ki, hogy a találkozó valódi védelmi egyezmény megkötésével zárulhat.²⁷ Az uralkodók és vezető miniszterek négy szemközti tárgyalása, és ezt a követ is megengedte, mégis kedvező lehetőségeket tartogatott.

Ekkor azonban váratlan fordulat történt. Ferenc József július végén levelet kapott I. Vilmostól, amelyben az állt, hogy a berlini találkozóra II. Sándort is meginvitálta.²⁸ Hogy a meghívásban az orosz kezdeményezés volt-e döntő (a cár megkérdezte a pétervári német követet, hogy nem látnák-e őt is szívesen), vagy a német óvatosság játszott inkább közre (Langenau feltételezte, hogy Bismarck kerülni akarta az oroszellenesség látszatát) — ma már kideríthetetlen. Bécsi

²⁶ Gertraud Schmidt: Die Drei-Kaiser-Entrevue 1872. Diss. Wien. 1936. 33.

²⁷ Károlyi an Andrássy, Berlin, 18. Mai 1872. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. III. Preußen. K. 105.

²⁸ Kaiser Wilhelm I. an Kaiser Franz Joseph. Wiesbaden, den 29. Juli 1872. Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette (a továbbiakban GP). Berlin, 1922. I. k. 200.

szemszögből nézve akkor nem is ez számított. Maga a kilátásba helyezett orosz jelenlét volt kedvezőtlen. Nem kellett túl nagy taláلكonyság annak felismeréséhez, hogy II. Sándor és Gorcsakov berlini tartózkodásával egyidőben aligha kerülhet sor az osztrák—német védelmi egyezmény megkötésére. Ferenc József újra nehéz elhatározás elé került. Tulajdonképpen csak két dolog között választhatott: vagy valamilyen elfogadható ürüggyel lemond a látogatásról, vagy pedig egy pétervári kedvencsel, nem pedig az oroszellenes Andrássyval az oldalán utazik Berlinbe. Az első megoldás túl nagy kockázattal járt: a visszalépés az oroszellenes szándékok nyílt beismerésével lett volna egyértelmű. A második meg belső képtelenségnek számított. A volt magyar miniszterelnököt nem lehetett olyan egyszerűen félreállítani, mint annak idején Schmerlinget a hasonló frankfurti kudarc miatt. Andrássynál különben sem talált volna alkalmasabb személyiséget arra, hogy megnyugtassa a bármiféle orosz érintkezés miatt nervózus magyarokat. Mindez persze a lehetőségek tisztán elméleti jellegű latogatása. A bécsi levéltár nem őriz semmiféle feljegyzést a július végi fejtörésről. Csupán Andrássynak egy jóval később készült emlékiratában esik szó arról, hogy az uralkodó az első időszakban azt szabta feladatául, hogy a szoros német—osorz barátkozást az osztrák közbeékelődéssel megakadályozza.³⁰ Az osztrák—német randevú átalakulása három császár találkozájává, kétségkívül keresztülhúzta Andrássy szövetségi terveit, de a külügyminiszter, aki nemcsak merész stratégia, hanem egyben hajlékony taktikus is volt, ebben a szituációban is garantálhatta az eredményes közbeékelődést. Károlyi mindenesetre újabb levelet, pontosabban továbbítandó üzenetet kapott, amelyben az állt, hogy az uralkodót II. Sándor berlini utazásának híre a legkellemesebben érinti, Schweinitzet pedig Bécsben biztosították, hogy rendkívüli módon örülnek a nem várt fordulatnak.³¹

A berlini találkozóról, amely 1872 szeptemberében zajlott le, a bécsi külügyminisztériumi levéltár nem sok érdemlegeset rejteget. Egy, még a harmincas években készült, a témával foglalkozó disszertáció szerzője is jobbára csak ceremónia-protokollokat talált.³² A konstantinápolyi követségre menő utasítások között van egy rejtjeles távirat, amelyben Andrássy arról informálja Ludolfot, hogy Berlinben formális egyezmény megkötésére nem került sor.³³ A részletes tájékoztatást ígérő levél, amelyről a táviratban szó van, azonban vagy el sem készült, vagy elveszett, mindenesetre hiányzik az aktacsomóból. A találkozóknak ma is a londoni orosz követség irattárából publikált anyagok, és a hasonlóképpen kiadott angol követi jelentések a leginkább autentikus forrásai.³⁴ Ha ezeket kiegészítjük újabb moszkvai levéltári anyagainkkal,³⁵ mindaz, ami Berlinben végbement, fő vonásai-

²⁹ Schmerling 1863-ban a Német Szövetség fejedelmi gyűlésén német császárrá akarta választatni Ferenc Józsefet. I. Vilmos távolmaradása miatt a próbálkozás kudarcra már előre látható volt, ezért az uralkodó nem Schmerlinggel, hanem az osztrák—porosz együttműködés irányvonalát képviselő Rechberg külügyminiszterrel az oldalán utazott Frankfurtba.

³⁰ Andrássy an Kaiser Franz Joseph. Budapest, 24. November. 1885. HHStA Wien. Kabinettsarchiv. Geheim Akten. K. 19.

³¹ Schmidt: i. m. 60.

³² Schmidt: i. m. 85—87.

³³ Telegramm in Ziffern an Grafen Ludolf. Wien, 13. September. 1872. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. XII. Türkei. K. 99.

³⁴ A. Meyendorf: Conversation of Gorchakov with Andrassy and Bismarck in 1872. Slavonic Review VIII (1929), 400—408. — Conversation between Lord Odo Russel and Andrassy, Bismarck and Gortschakow in September 1872. Slavonic Review VIII. 701—707.

³⁵ Projet de lettre particuliere à Mr. Novicow à Vienne, St. Petersburg le 16 septembre 1872. AVPR Moszkva. Fond Kanceljarii 1872. gy. 107.

ban rekonstruálható. Osztrák—német viszonylatban semmi érdemleges nem történt. Az iratokból kiderül, hogy Andrassy az eredeti úticélt, az osztrák—német védelmi egyezmény megkötését szóba sem hozta Bismarck előtt. A nagy osztrák külpolitikai tervről csupán a német kancellár tett említést Gorcsakovnak, de ő is csak mint régebbi próbálkozásról. Az osztrák—orosz kontaktus annál tartalmasabbnak bizonyult. Andrassynak több mondanivalója volt Gorcsakov, mint Bismarck számára. Azzal kezdte, amivel annak idején Novikovnak: Oroszországgal nem csupán tisztességes, hanem barátságos kapcsolatokat akar. De az orosz barátság értékét most alá is húzta azzal, hogy meggyanúsította Németországot: ez a hatalom le akarja törölni Ausztriát Európa térképéről. Majd hosszan fejtegette tárgyalópartnere előtt, hogy Ausztria-Magyarország jelenlegi közjogi berendezkedése kizár minden terjeszkedést, és hangsúlyozta, a Monarchia képtelen rá, hogy bármilyen területi ambíciót megengedjen magának. Galícia és a Kelet vonatkozásában megállapodást is ajánlott. Galícia tekintetében szavát adta, hogy a tervezett belső eredmények a legkisebb biztatást nem nyújthatják a nemzeti újjáéledésben reménykedő lengyeleknek. A Balkán vonatkozásában határozottan demontírozott minden hódító ambíciót. Kijelentette, hogy a törökországi status quo fenntartását óhajtja, de ha a változásokra mégis sor kerülne, a Monarchia nem fogja gátolni a fejlemények természet szerinti alakulását. Amikor Gorcsakov kijelentette, hogy Oroszország a Balkánon minden körülmények között a beavatkozás elvéhez ragaszkodik, és megkérdezte Andrassyt: a Monarchia megőrizné-e semlegességét akkor is, ha a Porta kifejezetten kérné az osztrák csapatok beavatkozását? — a külügyminiszter határozott és egyértelmű igennel felelt. Nem meglepő ezek után, hogy Gorcsakov a német kancellárral folytatott beszélgetés során kijelentette: Galiciára és a Keletre nézve kielégítő magyarázatokat kapott Andrassytól.

De hát az osztrák-magyar külügyminiszter végül is nem hozott babérokat Berlinből. Nemcsak a szövetségi terv vallott kudarcot, a közbeékelődés sem sikerült. Bismarck, mint már utaltunk rá, elárulta Gorcsakovnak, hogy milyen ajánlatokkal környékezte őt Andrassy Gasteinban, és az orosz kancellár is sietett német kollégája tudomására hozni, hogy az osztrák külügyminiszter hódító szándékkal gyanúsítja Németországot. Az eszmecserének mégis volt valami haszna Ausztriára nézve. Andrassynak sikerült elhítenie az oroszokkal, hogy a dualista Monarchia defenzív állomalakulat és nem tör hódításokra. Gorcsakov már Berlinben megmondta Bismarcknak, hogy Andrassy személy szerint jó benyomásokat tett rá, Langenau pedig nem győzte közvetíteni főnökének a külügyminiszter okos és reális politikájáról elhangzott pétervári kijelentéseket.³⁶ Novikov jelentéseiben is refrénként ismétlődött, hogy a dualizmus orosz szempontból is leginkább kívánatos ausztriai berendezkedés, és hogy Andrassy nyújthatja a legbiztosabb személyi garanciát mindenféle osztrák balkáni kaland ellen. A bécsi orosz követ ebben a kérdésben Ignatyevvel, a konstantinápolyi követtel vitába is keveredett, és a cár, egy bécsi jelentés margójára írt megjegyzésével, Novikovnak adott igazat.³⁷ Andrassy persze nem ismerhette II. Sándor széljegyzetét, de Langenau jelentései és Novikov biztatásai arra a felismerésre vezethették, hogy az orosz jóindulatból valamilyen politikai töke kovácsolható.

³⁶ Mein Wirken als Gesandter in St. Petersburg. Von F. Freiherr von Langenau. 1873 áprilisi feljegyzés. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. XL. Interna. K. 332.

³⁷ Novicow à Gortchakow, Vienne, le 3/15 décembre 1872. AVPR Moszkva. Fond Kancelarii 1872. gy. 107.

A moszkvai külügyminisztériumi levéltár irataiból kiderül, hogy Andrássy már a berlini utazás előtt puhatóldozott Novikovnál valamiféle osztrák—orosz megállapodás létrehozásáról. Gorcsakov azonban attól tartott, hogy egy ilyen szerződés a szlávok szemében diszkreditálná Oroszországot, és a bécsi megkeresésre elutasítóan válaszolt.³⁸ II. Sándor azonban Berlinben elfogadta a bécsi világhiállításra szóló meghívást, és ezzel jelét adta annak, hogy másképp gondolkodik, mint a kancellár. A cár, aki a Szent Szövetség szellemében nevelkedett, a három monarchia összefogásának mindennél nagyobb jelentőséget tulajdonított. Ez a megfontolás vezethetett 1873 tavaszán az orosz—német katonai konvenció aláírására, amely kifejezetten a békebontónak ítélt Franciaország ellen irányult.³⁹ Hogy az osztrák és orosz diplomaták tárgyaltak-e a berlini találkozó után, arról sem a bécsi, sem a moszkvai levéltárban nem találtunk útbaigazítást. Az 1873 júniusában Bécsbe érkező cárt Andrássy mindenesetre kész szerződéstervezettel várta.⁴⁰ Gorcsakov, aki időközben jobb belátásra tért, csak jelentéktelen módosításokat javasolt. A két uralkodó június 10-én Schönbrunnban aláírta a szerződést. Ennek első cikkelyében az állt, hogy az európai békét minden felforgató tevékenység ellen megvédik. A második cikkely a közös magatartás kialakítását helyezte kilátásba arra az esetre, ha egy harmadik hatalom agressziója az európai békét veszélybe sodorná. A harmadik cikkely a szükség szerinti katonai konvenció megkötéséről szólt, a negyedik pedig az időtartamról intézkedett, olyanformán, hogy a felmondást két évvel előre történő értesítéshez köthette.⁴¹

A schönbrunni szerződés a diplomáciatörténet párját ritkítóan homályos megállapodása. A szöveg nem ad biztos támpontot arra nézve, milyen békebontó hatalomról (esetleg hatalmakról) lehet szó, és az interpolálás az előzetes akták segítségével sem végezhető el. Több-kevesebb biztonsággal meg lehet viszont állapítani, hogy mely hatalmak ellen nem irányult a szerződés. Németországról teljes biztonsággal. I. Vilmos ugyanazon év októberében csatlakozott a schönbrunni megállapodáshoz, és Németország maga is szerződő társá vált. A megállapodásnak orosz részről elképzelhető lenne az angolellenes tartalma, osztrák részről ez viszont teljesen kizárt, nem is beszélve arról, hogy a közös fellépésre szolgáló terep (Anglia tengeri hatalom lévén) különben is hiányzott. II. Sándor nyilván Franciaország ellen is elfogadta volna Ferenc József garanciáját, osztrák részről viszont aligha adhattak ilyent, miután később még Németországgal szemben is mereven elzárkóztak minden franciaellenes vállalástól. A kör így most már egészen szűk, és tulajdonképpen csak két hatalom érintkezési felülete, a Kelet marad benne. Az elméleti feltevést a berlini találkozó konkrét fejleményei is alátámasztják: ott Andrássy és Gorcsakov szóbelileg megállapodott, hogy a Keleten várható zavargások esetén is a benemavatkozás politikáját követik. A leginkább valószínű ezért, hogy a schönbrunni szerződés Törökországot, illetve a balkáni államokat (Szerbiát, Montenegrót és Romániát) ítélte potenciális békebontónak, és a közös politikai vonalat a balkáni bonyodalmak esetén szándékozott kialakítani. A berlini találkozóval és a szerződés szövegéből ítélve a megállapodásnak volt egy, a nemzetközi munkásmozgalmat, az Internacionálé ellen irányzott éle is, a „har-

³⁸ *Projet d'une dépêche confidentielle*, le 8 juillet 1872. AVPR Moszkva, Fond Kanceljarii 1872. gy. 107.

³⁹ *Text der Deutsch-Russischen Militärkonvention*. GP. I. k. 203—204.

⁴⁰ *Serge Goraiinov*: *La question d'Orient à la veille du traité de Berlin (1870—1876)*. Paris. 1948. 56.

⁴¹ *Das Drei-Kaiser-Abkommen*. GP. I. 1. 206—207.

madik hatalom” kifejezés a hagyományos diplomáciai nyelvezeten készült szerződésben azonban semmiképpen nem vonatkozhatott az Internacionáléra.

Bármennyire homályos is a schönbrunni szerződés, egy tény vitathatatlan: a Monarchia, amely oroszellenes külpolitikai kurzusba kezdett, a megállapodás révén szerződéses viszonyba került a cári nagyhatalommal. Még hozzá olyan kapcsolatba, amely Németország közreműködése révén erősen a Szent Szövetség korszakában fennálló társulásra emlékeztetett. Szakítást jelentett vajon ez az 1872 februárjában beiktatott oroszellenességgel? Az osztrák-magyar központi kormánysszervek iratai alapján tagadó választ kell adni a kérdésre. 1872—73 folyamán folytatódott a februárban jóváhagyott katonai természetű intézkedések végrehajtása. A delegáció elfogadta a katonai szolgálati idő három évre történő felemelését (a szükséges létszámemeléssel együtt),⁴² a hadügyminisztérium kidolgozta a mozgósítás rendszerét,⁴³ a közös minisztertanács sürgősségi határozatot hozott a galíciai vasút megépítésére,⁴⁴ és folytatódott (ha mindenki nem is helyeselte) az északkeleti erődrendszer kiépítése. A közös minisztertanácson Andrassy meg is mondta, hogy a veszély a Monarchiát továbbra is Oroszország oldaláról fenyegeti, és a békét, a megjavult kapcsolatokat ellenére, legfeljebb három évre garantálhatja.⁴⁵ A külpolitikai stratégiában, az irányvonal alapvetően oroszellenes jellegében tehát nem történt változás. A februári tanácskozáson kilátásba helyezett háború diplomáciai előkészítése (Oroszország elszigetelése, különösképp pedig a „kettő egy ellen” arány létrehozása) azonban nem sikerült. Az adott nemzetközi feltételek között Andrassy sem tehetett mást, mint amit általa kevésre becsült elődje ajánlott: elfogadta a Bismarck által régóta szorgalmazott három császár kombinációt. Ebben a tekintetben az osztrák-magyar külpolitika 1873 júniusában pontosan ott tartott, ahol 1871 májusában. A talajvesztett szász politikust Londonba száműzhették, de a szövetségi politika terén nem tehetek mást, mint amit a májusi emlékirat körvonalazott. A magyar arisztokráciában is volt azonban annyi rátartóság, hogy soha nem vallotta be Beustnak az elégtételt nyújtó beismerést.

*

A berlini találkozó és a schönbrunni szerződés fontos esemény az Andrassy vezette osztrák-magyar külpolitika további menetében. A kezdeti időszak koncepciózus és kezdeményező lépéseit ettől kezdve alkalmi reagálások váltják fel, amelyekből az iniciatíva éppúgy hiányozni látszik, mint az előzetes elképzelés. A Ballhausplatzon ugyan változatlan intenzitással folyik az aktagyártás, és a diplomáciai képviselők vezetői is szorgalmasan küldözgetik jelentéseiket, de ez inkább a bürokrácia önkifejezése, mint az alkotó szellem megnyilvánulása. Maga a külügyminiszter gyakrabban található tiszadobi birtokán, mint hivatali szobájában, többször ül versenylova nyergében, mint irodájának karosszékében. Igaz, Andrassy korábban sem lelkesedett a hivatali aprómunkáért, de azért az első időszakban gyakran saját kezével írta az utasításokat, és szorgalmasan korrigálta az elébe tett fogalmazványokat. A ritkuló instrukciókon most csak az Andrassy

⁴² Wertheimer: i. m. II. k. 101.

⁴³ Walter Wagner: Geschichte des k. k. Kriegsministeriums. Wien—Köln—Graz. 1871. II. k. 104—106.

⁴⁴ Ministerrat für gemeinsame Angelegenheiten. Protokoll vom 25. Februar 1873. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. XL. Interna. K. 287.

⁴⁵ Ministerrat für gemeinsame Angelegenheiten. Protokoll vom 8. Jänner 1873. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. XL. Interna. K. 287.

monogram árulja el, hogy ki is a Ballhausplatz tulajdonképpeni gazdája. Egymásfél évvel a nagy tervek megfogalmazása után Bécsben már csak rutinmunka folyt, és aki kezét hanyagul a kormánykeréken tartotta, az sem tudta már biztosan az útirányt.

Az alkalmi reagálások és tétova lépések között még Oroszország megbékítése látszik 1873 közepétől a bécsi külpolitika leginkább határozott törekvésének. Az északi hatalmat, amelyet ellenségévé nyilvánítottak, most baráti gesztusokkal környékezik. Ferenc József 1874 februárjában Pétervárra utazott, és ott koszorút helyezett el I. Miklós sírjára. Olyan színezete volt ennek, mintha vezekelni akart volna a krími háborúban tanúsított magatartásáért. Hogy orosz részről ezt legalábbis így értelmezték, lemérhető azon, hogy II. Sándor rögtön ezután az orosz—osztrák fegyverbarátság emlékeit elevenítette fel, és jókívánságait fejezte ki Ferenc Józsefnek az orosz bátorság érdemérem elnyerésének negyedszázados fordulóján.⁴⁶ (Ezzel a jelvényvel I. Miklós tüntette ki Ferenc Józsefet a győri csatában tanúsított vitézségéért.) Langenau elégedetten jegyezte naplójába: kevés hiányzik ahhoz, hogy kapcsolataink olyan hőfokot érjenek el, mint I. Miklós idején.⁴⁷ S ha az oroszbarát arisztokrata túlzásokba is esett, kétségtelen, hogy 1856-hoz, de még 1871-hez képest is sok minden megváltozott. Az osztrák—orosz közeledés kézzelfogható jele volt, hogy a külképviselőket 1874 márciusában kölcsönösen nagykövetségi szintre emelték.⁴⁸

Az osztrák-magyar külpolitikai vezetés nemcsak formai gesztusokat tett, hanem az orosz külpolitika közvetlen érdekerületein is igyekezett kerülni a súrlódásokat, sőt helyenként elébe is ment a cárizmusnak. Andrassy még 1872 folyamán diplomáciai kapcsolatokat létesített a Monarchia és Perzsia között.⁴⁹ A teheráni osztrák-magyar ügyvivőnek az volt a feladata, hogy a perzsa fővárosban az egyoldalú orosz befolyást jelenlétével ellensúlyozza, de a küldetés az akkor kidolgozott nagy oroszellenes stratégiai tervbe is illeszkedett. Dubsy, a teheráni ügyvivő, ez a nevében és érzelmeiben is lengyel diplomata alapos munkát végzett. Olyannyira, hogy tevékenységére csakhamar az ottani orosz követség is felfigyelt, Langenau, aki pétervári forrásokból, meg a neki másolatban megküldött teheráni jelentésekből értesült Dubsy tevékenységéről, csakhamar aggodalmát fejezte ki Andrassy előtt a vállalkozás veszélyei miatt. És a külügyminiszter védelmébe vette ugyan Dubsy, de — és ez a változás jele — egyben figyelmeztette az ügyvivőt, hogy mérsékelje aktivitását, és ne tegyen semmi olyant, ami az oroszok rosszallását kiválthatná.⁵⁰ Ha lehet, még ennél is nagyobb megértés mutatkozott osztrák kormánykörökben a középázsiai orosz terjeszkedéssel kapcsolatban. Pedig ez volt az a terep, amelyen Andrassy, az indiai előretörés megakadályozására, eredetileg szövetséget ajánlott Angliának. A cári csapatok 1873 májusában elfoglalták a Hivai Kánságot, és a korábban meghódított Kokand és Buhara után ezt a közép-ázsiai feudális államot is Oroszország vazallusai közé sorolták. Az európai liberális újságok, főleg a londoni és a bécsi lapok, nagy lármát csaptak az

⁴⁶ Alexandre II à François Joseph, Jungheim, le 10/22 juin 1874. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. X. Rußland K. 66.

⁴⁷ Mein Wirken als Gesandter in St. Petersburg. Von F. Freiherr von Langenau, HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. XL. Interna. K. 332.

⁴⁸ Novicow à Gortchakow, Vienne, le 16/28 mars 1874. AVPR Moszkva. Fond Kanceljarii 1874. gy. 139.

⁴⁹ Andrassy an Ludolf, Wien, 11. Mai 1872. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. XII. Türkei. K. 99.

⁵⁰ Mein Wirken als Gesandter in St. Petersburg. Von F. Freiherr von Langenau. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. LX. Interna. K. 332.

újabb orosz hódítás miatt. Novikov azonban megnyugodva jelenthette Bécsből, hogy hivatalos helyen nem osztják az újságírók aggodalmát. Andrassy már a vállalkozás hírére arról beszélt neki, hogy véleménye szerint a hivi foglalatás nem fenyegeti Törökország integritását. Hozzátette ugyan, hogy ha az oroszok mégis Hiván keresztül akarnak Törökországra törni, akkor nem a legrövidebb és legjobb utat választották,⁵¹ de ez inkább szellemeskedés volt, mint az orosz eljárás rosszallása. Igaz, Gladstone is azt mondta, hogy Angliának nem áll érdekében saját határain kívül háborút viselni,⁵² így az esetleges osztrák ellenakció most sem számíthatott volna angol támogatásra. Mégis az idők változásának jele, hogy az orosz hatalmi potenciál újabb növekedése fölött ilyen könnyen napirendre tértek Bécsben.

Az osztrák—orosz közeledés a két hatalom külpolitikájának közvetlen érintkezési felületeire is kihatott, így egyebek mellett erősen tompította a Törökországgal kapcsolatos nézeteltéréseket. Andrassy, mint tudjuk, az első időszakban a konstantinápolyi talaj fellazítását vette célba, és azon erőlködött, hogy a törököket megnyerje oroszellenes tervei számára. Az eredmény, ezt is tudjuk, elmaradt, és nemcsak a törökök méltatlankodtak, az oroszok is alaposan megneheztek. A külügyminisztérium konstantinápolyi postájában a berlini császártalálkozót követően nincs többé nyoma annak, hogy Ludolfot oroszellenes tevékenységre utasítanak. Ehelyett inkább olyan jelzésekre bukkanhat a kutató, amelyek az Oroszországgal való egyetértés kialakítására vallanak. Midhat pasa, a török nagyvezér 1872 szeptemberében arra kérte Andrassyt, hogy nyújtson támogatást Törökországnak a felforgató elemek elleni harcában. Az osztrák-magyar külügyminiszter késznek nyilatkozott a segítség megadására, de Ludolfnak írt levelében csak a pánszlávizmusról beszélt, és gondosan kerülte a kínálkozó oroszellenes gyanúsításokat.⁵³ Hogy a cári diplomácia értékelt az osztrák hajlandóságot, lemérhető azon, hogy fokozatosan megszűntek a Ludolf elleni panaszok és vádaskodások, amelyekkel Novikov szinte hetenként kopogtatott a ballhausplatzi palota ajtaján.⁵⁴ A további engedékenység jele volt, hogy a lengyel érzelmű Ludolfot mégiscsak leváltották. Helyébe 1874 márciusában Zichy Ferenc kapott kinevezést. Az a Zichy gróf, aki 1849-ben császári komiszár volt a cári intervenció csapatai mellett, és akit szűkebb hazájában ezért csak mint muszkavezetőt aposztrofáltak. Erre a politikai rehabilitációra utalva némi joggal mondhatta Novikov, hogy Ausztria az Oroszországhoz fűződő kapcsolatainak alakításában visszatér az 1849 előtti tradíciókhoz.⁵⁵

A bécsi orosz nagykövet is úgy volt persze ezzel az ítélettel, mint pétervári osztrák kollégája: egy kicsit saját vágyait látta valóságnak. Mentségére szolgálhat, hogy nem volt egyedül véleményével. Mindenesetre ha az osztrák külügyminisztérium aktái közé lapozhatott volna, egyéb tendenciák érzékelésére is lett volna alkalma. Törökországgal kapcsolatban, ahol a nyílt színen lassan minden az oroszokkal való egyetértésben történt, a bizalmas ügyintézés megtartotta külön-

⁵¹ Novicow à Westman, Vienne, le 13/24 janvier 1873. AVPR Moszkva. Fond Kanceljarii 1873. gy. 120.

⁵² Beust an Andrassy, London, 9. Mai 1873. HHStA Wien. Min. des Aeussern. Polit. Archiv. VIII. England. K. 79.

⁵³ Andrassy an Ludolf, Ofen, 27. September 1872. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. XII. Türkei. K. 99.

⁵⁴ Vö. Projet de lettre particulière à Mr. Novicow. Pétersbourg, le 18 mars 1872. AVPR Moszkva. Fond Kanceljarii 1872. gy. 107.

⁵⁵ Novicow à Westman, Vienne, le 12/24 mars 1874. AVPR Moszkva. Fond Kanceljarii 1874. gy. 139.

állását, sőt gyakran kifejezett oroszellenes jellegét. Andrássy tevékenységében a három császár politikai beiktatása után is számos törökbarát mozzanat jelentkezett. Az Oszmán birodalom fenntartása, a török területi épség biztosítása továbbra is egyik fő gondja maradt az osztrák-magyar külpolitikának. Amikor híre jött annak, hogy Franciaország a török fennhatóság alatt álló Tunisz megszállására készül, Andrássy az európai érdek nevében vétót emelt. A törökök hivatása abban áll, írja, hogy az európai kultúrát közvetítsék az elmaradott muzulmán világ felé, és minden területi változás ennek a küldetésnek a betöltésében akadályozná.⁵⁶ A törökellenes fordulatot fontolgató görögöknek megüzente, hogy Ausztriától távol áll minden törökellenes szándék, és az athéni politikusoknak a jó viszony további fenntartását tanácsolta.⁵⁷ Egy Londonból jövő távirat margójára azt írta, hogy ezt a számárságot (ti. hogy a Monarchia a török integrálás ellen lenne) Elliot, a konstantinápolyi angol követ beszélte be a törököknek.⁵⁸ És nemcsak a törökök számára kedvező megnyilvánulásokról, hanem az érdekükben kifejtett erőfeszítésekről is szó volt, Andrássy védelemképes állapotba akarta juttatni Törökországot, és szünet nélkül tanácsokat osztogatott a konstantinápolyi politikusoknak. Törökországnak létérdeke, hogy a balkáni államok összefogását megakadályozza, fejtegette a bécsi török követ előtt, ezért célszerű, az erőt és a hajlékonyságot egyszerre megtestesítő magatartást kell kialakítania. Andrássy az Egyesült Fejedelemségek (Románia) és Montenegró irányába ajánlott engedékenységet. A románokat megbízhatónak tartotta, részint a hatalmon levő konzervatív kormány garanciái folytán, részint oroszellenes érdekeltségeik miatt,⁵⁹ a montenegróiak preferálásával pedig feléleszthetőnek látta a kívánatos Belgrád-Cetinje rivalizálást.⁶⁰ Határozott hangsúllyal óvta a törököket attól, hogy az oroszbarát, és potenciálisan a keleti Piemontnak számító Szerbiának bármilyen engedményt tegyenek.⁶¹ A megkülönböztetett bánásmód mellett a kialakult belső balkáni ellentétek elmélyítésén is célravezetőnek látta munkálkodni. Ezért ajánlotta melegen, hogy a törökök ne akadályozzák a konstantinápolyi ortodox egyházon belüli szakadást, és ismerjék el az önálló bolgár egyház megalakulását.⁶² Andrássynak a védelem katonai feltételeinek megjavítására is gondja volt. A Vaskapu hajózási akadályainak eltávolítása, amelyet az osztrák-magyar külügyminiszter újra és újra tanácsolt a törököknek, tulajdonképpen nem egyébre szolgált, mint a Belgrád elleni török flotta-fellépés lehetőségének megteremtésére, valamint arra, hogy adandó alkalommal a dunai osztrák flottilla is megjelenhessék a Fekete-tengeren.⁶³

⁵⁶ Andrássy an Ludolf, Budapest, 23. Jänner 1874. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. XII. Türkei. K. 105.

⁵⁷ Andrássy an Zichy, Wien, 4. Juni 1874. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. XII. Türkei. K. 105.

⁵⁸ Wolkenstein à Andrássy, Londres, le 12 septembre 1873. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. VIII. England K. 80.

⁵⁹ Andrássy à Ludolf, Vienne, le 27 mai 1872. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv. XII. Türkei. K. 99.

⁶⁰ Andrássy an Ludolf, Pest, 14. November 1872. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. XII. Türkei. K. 99.

⁶¹ Andrássy à Ludolf, Vienne, le 26 avril 1872. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. XII. Türkei. K. 99.

⁶² Andrássy à Ludolf, Vienne, le 14 mars 1872. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. XII. Türkei. K. 99.

⁶³ Andrássy à Ludolf, Vienne, le 2 septembre 1872. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. XII. Türkei. K. 99.

A törökökkel azonban nem volt könnyű szót érteni. A sztambuli politikusok, akik már sokszor ráfizettek a bécsi, londoni és pétervári tanácsokra, eleve bizalmatlanul fogadtak minden külföldről jövő indítványt. Már csak azért is, hogy legalább önmaguk előtt megőrizhessék önállóságuk látszatát. Most is pont az ellenkezőjét tették annak, amit Andrassy kívánt tőlük: elutasították a Vaskapu-indítványt, a románok helyett inkább a szerbeknek kedvében jártak, a bolgár szakadárokkal szemben pedig a konstantinápolyi pártiárcsapatot erősítették. A kedvezőtlen török magatartás lehet a magyarázata annak, hogy az osztrák-magyar külügyminiszter a balkáni politikában egyéb tényezők szerepét is mérlegelni kezdte. Persze ekkoriban ő maga is határozatlan volt, a talán még kedvező török reagálás esetén sem mutatkozott volna állhatatosnak. A sorozatos konstantinápolyi visszautasítás után mindenesetre megfogalmazta az alternatívát: keleten vagy a törökökre, vagy a balkániakra kell számítanunk, de valamelyikben mindenképpen biztosnak kell lennünk.⁶⁴ Sok jel mutat arra, hogy Bécsben a balkániak melletti állásfoglalás is szóba jöhetett. A világkiállítás alkalmával Nikita herceg, a montenegrói fejedelem is a császárvárosba látogatott. Ferenc József a szuverén uralkodónak kijáró protokoll szerint fogadta a hegyek országának fejedelmét, és nem sokat törődött a konstantinápolyi véleménnyel, amely szerint Nikita, mint vazallus, csak a török követ oldalán jelenhet meg más ország uralkodója előtt.⁶⁵ Amikor Milán szerb fejedelem bécsi látogatása alkalmával a törökök már előre tiltakoztak, és tekintélyük megvédése érdekében ideiglenesen haza akarták rendelni a bécsi követet, Andrassy egyenesen a diplomáciai kapcsolatok megszakításával fenyegetőzött.⁶⁶ Egyébként Andrassy összes fenntartásai ellenére Szerbia bizonyos köznevelését is elfogadta,⁶⁷ és Riszticset, akire nagyon haragudtak Pétervárott,⁶⁸ Novikov előtt meg is védelmezte. Az osztrák—szerb viszony normalizálására mutat, hogy Andrassy a bécsi szerb ágens diplomáciai státusának rendezését is kilátásba helyezte.⁶⁹ (Olyan státust ígért, amilyennel a bécsi román ügyvivő rendelkezett, vagyis végeredményben a szerb önállósági igények tekintetében tett lényeges engedményt.) Amikor a törökök a sorozatos Balkán-barát gesztusok és a bécsi sajtóban jelentkező hasonló megnyilvánulások miatt tiltakoztak, Andrassy eléggé goromba módon azt válaszolta, hogy ha a törökök sokat okvetetlenkednek, a jövőben minden szolidaritást megszakít velük.⁷⁰ A hetvenes évek folyamán előadódó helyi jellegű balkáni konfliktusok alkalmával az osztrák-magyar hivatalos külpolitika a törökökkel szemben többnyire a balkániak pártjára állt. Az 1873 őszi boszniai Gradiskában történt incidens alkalmával például Andrassy jegyzékében követelte a török kormánytól, hogy hívja vissza az atrocitásokért felelős helyi megbízottakat, szüntesse be a megtorló intézkedéseket, és adjon amnesztiát

⁶⁴ Andrassy à Ludolf, Vienne, le 21 octobre 1873. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. XII. Türkei. K. 105.

⁶⁵ Andrassy à Ludolf, Vienne, le 28 mai 1873. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. XII. Türkei. K. 105.

⁶⁶ Andrassy à Zalusky, Reichenau, le 7 septembre 1873. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. XII. Türkei. K. 105.

⁶⁷ Andrassy an Langenau, Wien, 21. Mai 1873. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. X. Rußland. K. 65.

⁶⁸ Projet de lettre particulière à Mr. Novicow. Saint Pétersbourg, le 14 avril 1873. AVPR Moszkva. Fond Kanceljarii 1873. gy. 121.

⁶⁹ Andrassy à Ludolf, Bude, le 15 décembre 1873. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. XII. Türkei. K. 105.

⁷⁰ Andrassy an Ludolf, Wien, 8. Jänner 1874. HHStA Wien. Min. des Aeussern. Polit. Archiv. XII. Türkei. K. 105.

a vétlen, a Monarchiába menekülő bosnyákoknak.⁷¹ Konstantinápolyban ezek után igazoltnak látták a feltevést, hogy a törökellenes mozgalmat tulajdonképpen az osztrákok szítják Boszniában.⁷²

Andrássy hevesen tiltakozott a gyanúsítás ellen Konstantinápolyban, és a török feltevést osztó angolok ellen is ingerülten kifakadt. Az ellentmondó gesztusok és kifejezések között mindenesetre a történész is nehezen tud eligazodni azon, hogy ezekben az években törökbarát, vagy törökellenes volt-e inkább az osztrák-magyar külpolitika. Andrássy mindenesetre tagadta, hogy véglegesen eldöntötte volna a saját maga által felállított alternatívát. Az 1873 őszén Bécsben tartózkodó Bismarcknak azt mondta, hogy az egyedüli ésszerű osztrák külpolitika az arany középút lehet, azaz sem túlságosan török, sem túlságosan keresztény.⁷³ Úgy tűnik azonban, hogy mivel a Balkán és a török viszonylat nemcsak önmagában bírt jelentőséggel, hanem egyúttal az osztrák—orosz kapcsolat függvénye volt, ez a középút ekkor inkább Belgrádhhoz és Cetinjéhez esett közelebb, mint Konstantinápolyhoz. A balkániaknak tett jóindulatú gesztusok és a törököktől kicsikart kisebb engedmények nemcsak arra voltak alkalmasak, hogy a nagyobb megmozdulástól visszatartsanak, hanem egyúttal a pétervári jóindulat elnyerésére is számíthatnak. És hogy az orosz fővárosban megértették az osztrák szándékot, lemérhető azon, hogy ők a maguk részéről következetesen és állhatatosan nyugalomra intették a balkániakat.⁷⁴ A két hatalom között olyan nagy volt az egyetértés, hogy Gorcsakov 1874 februárjában a „viribus unitis” szellemében szólított fel együttműködésre,⁷⁵ és közös instrukciókkal látják el a belgrádi orosz és osztrák-magyar konzulokat. A balkáni osztrák politikával szembeni orosz elégedettség jele is volt, hogy az Andrássy iránti rokonszenv Pétervárott egyre inkább növekedett. A három császár politika eredményes folytatását az orosz fővárosban hovatovább a magyar arisztokrata⁷⁶ személyétől tették függővé. Ha az osztrák-magyar külügyminiszter megítélésében egészében véve tévedtek is az oroszok, Andrássy ezekben az években kétségkívül rászolgált a szép pétervári bizonyítványra.

A három császár szövetsége, mint láttuk, szűk keretek közé szorította az osztrák-magyar külpolitikát, és mozgásszabadságát mind Oroszországgal, mind a Balkánnal szemben erősen korlátozta. A megnyilvánulásokban itt is, ott is több volt a rögtönzés és az igazolás, mint a jól átgondolt céltudatosság. Akadt azonban olyan terület is, ahova nem, vagy csak kismértékben terjedt ki a hármas együttműködés korlátozó és szabályozó hatása. Az osztrák—olasz viszony alakulása számított elsősorban ilyennek. Olaszország annak idején fegyvertársa volt Franciaországnak, majd Poroszországnak az Ausztria elleni háborúban, és az irredenta Itália miatt Andrássy elemzése szerint Oroszországnak is szövetségese lehetett. A külügyminiszter a nevezetes februári tanácskozáson az Olaszországgal szemben követett politika feladatait éppen abban jelölte meg, hogy megakadályozza ennek

⁷¹ Andrássy an Ludolf, Wien, 1. Novembre 1873. HHStA Wien. Min. des Aeussern. Polit. Archiv. XII. Türkei. K. 105.

⁷² Copie d'une dépêche au Comte Ludolf, Vienne, le 21 octobre 1873. HHStA Wien. Min. des Aeussern. Polit. Archiv. XII. Türkei. K. 105.

⁷³ Novicow à Westman, Vienne, le 8/20 octobre 1873. AVPR Moszkva, Fond Kanceljarii 1873. gy. 121.

⁷⁴ Projet de lettre particulière à Mr. Novicow. Saint Pétersbourg, le 14 avril 1873. AVPR Moszkva, Fond Kanceljarii 1873. gy. 121.

⁷⁵ Lettre particulière à Mr. Novicow. Saint Petersbourg, le 20 février 1874. AVPR Moszkva, Fond Kanceljarii 1874. gy. 140.

⁷⁶ Projet de lettre particulière à Mr. Novicow. St. Pétersbourg, le 6 décembre 1873. AVPR Moszkva, Fond Kanceljarii 1874. gy. 121.

az esetleges harmadik szövetségnek a létrejöttét. A helyzet ebben a tekintetben kedvezően alakult. Oroszország, miután rendezte kapcsolatait a Monarchiával, egyelőre nem követte sem a francia, sem a porosz példát, ugyanakkor az osztrák—olasz viszony alakulása tekintetében is közömbös maradt. A Monarchiának lehetősége nyílt arra, hogy ebben a viszonylag nyugalmas időszakban hosszabb távon is ellene dolgozzon az esetleges újabb olasz kapcsolatkeresésnek. A dezorientált és passzivitásba kényszerített Andrássy ezen a területen mutatott a legtöbb céltudatosságot és kezdeményezőképeséget.

A megnyilvánulások, és ebben Andrássy különbözött minden ballhausplatzi elődjétől, többnyire barátságosak voltak. A külügyminiszter ahol csak tehetett, kedvezett az olaszoknak. Így a Róma—Vatikán konfliktusban is egyértelműen az olaszok pártjára állt. A konfliktus, mint emlékezetes, az örök város 1870 szeptemberében történt elfoglalásával keletkezett, és a pápa tiltakozása folytán azóta is az olasz külpolitika legnagyobb gondját jelentette. Rómában attól tartottak, hogy a pápa a katolikus hatalmak támogatásával visszaserzi világi hatalmát, és az egységes Itáliát megfosztja jogszerinti fővárosától. Andrássy világosan értésére adta az olaszoknak, hogy a Monarchia, mint katolikus nagyhatalom, a pápa világi törekvéseivel nem vállal semmiféle közösséget. Annakidején, 1871 júliusában az osztrák követ még nem vett részt Viktor Emánuel ünnepélyes római bevonulásán, és a fenntartásokat kifejezendő, csak később költözött át az olasz kormány új székhelyére.⁷⁷ Andrássy, hogy feledtesse a kedvezőtlen benyomásokat, visszahívta az ultramontán diplomata hírében álló Kübecket, és helyébe az olaszoknak is tetsző követet akreditált. Wimpfen gróf, az új követ Rómában nyújtotta át megbízólevelét, jelezve ezzel, hogy a Monarchia végérvényesen elismeri Olaszország új fővárosát.⁷⁸ Amikor az olaszok mégis inkább Németország felé tájékozódtak, Andrássy a bécsi olasz követ előtt sokatmondóan hangsúlyozta, hogy az osztrák—olasz érdekek is közösek, és hogy jóindulatát tanúsítsa, még az olasz uralkodó bécsi látogatásának lehetőségéről is puhatolódzott.⁷⁹ Olasz részről jóideig viszonzatlan maradt minden osztrák kezdeményezés, de 1873 tavaszától, a francia monarchista restauráció lehetőségétől megrettenve, már maguk szorgalmazták a jóviszony helyreállítását. (A francia legitizmus, amelynek esélyeire a későbbiekben még visszatérünk, a pápa világi törekvéseinek legfontosabb külső támaszát jelentette.) Visconti Venosta olasz külügyminiszter 1873 júniusában újra visszatért a csaknem egy esztendővel korábban osztrák részről felvetett látogatási tervre, és biztosította Andrássyt, hogy bensőséges kapcsolatokat akar kiépíteni a Monarchiával.⁸⁰ Az olasz uralkodó bécsi fogadtatása 1873 októberében katolikus-konzervatív körök nyíltan kifejezésre juttatott rosszállása ellenére újabb demonstráció volt az új olaszországi helyzet elismerése mellett.⁸¹

Az osztrák—olasz viszony normalizálására törekvő Andrássy igen mérsékelt és tapintatos módon járt el a két ország kapcsolatát feszélyező olasz irredenta

⁷⁷ *Friedrich Engel-Janosi*: Österreich-Ungarn, Frankreich und die Verlegung der Hauptstadt Italiens nach Rom im Sommer 1871. Österreich und Europa. Festgabe für Hugo Hantsch zum 70. Geburtstag. Graz—Wien—Köln, 1965. 397—409.

⁷⁸ *Waltraud Hirsch*: Felix Graf Wimpffen (1827—1882), ein österreichischer Diplomat der franzisko-josephinischen Epoche. Dissertation. Wien, 1970. 132.

⁷⁹ *Hirsch*: i. m. 135—136.

⁸⁰ Andrássy à Wimpffen, Vienne, le 22 juin 1873. HHSStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. XI. Italien. K. 83.

⁸¹ *Gisela Marko*: Österreich-Ungarn und Italien von 1871—1878. Dissertation. Graz, 1967. 19.

megnyilatkozások ügyében is. Az olasz sajtó állandóan napirenden tartotta a „megváltatlan Itáliát”, és a közölt cikkek hangneme a Risorgimento időszakának éles osztrák-ellenességére emlékeztetett. Az osztrák-magyar külügyminiszter válasz nélkül hagyta ezeket a heves kifakadásokat, és a bécsi olasz követtel folytatott beszélgetéseiben mindig óvakodott attól, hogy a római kormányt tegye felelőssé az újságírók szertelensége miatt. Amikor azonban Viktor Emánuel uralkodásának negyedszázados jubileumán egy milánói újság 1859 és 1866 példájának követésére buzdított, Andrássy is jónak látta, hogy kifejezésre juttassa aggályait. Visconti Venosta olasz külügyminiszter 1874 májusában Wimpffen útján (aki maga is szorgalmazta a fellépését) jegyzéket kapott,⁸² amely mint gesztus önmagában is figyelmeztetett arra, hogy a Monarchia számára nem közömbös, mi történik közvetlen szomszédságában. Andrássy azonban most sem a kormányt hibáztatta, hanem a felelőtlen és meggondolatlan elemek akcióit ítélte el, amelyek az olasz kormánynak is sok gondot okoznak. Tartalma szerint is inkább az irredenta mozgalom időszerűtlenségét bizonygató elméleti izű irat volt ez a jegyzék, mint következményeket is sejtető politikai megnyilvánulás. Andrássy az olaszok emlékeztetőbe idézte, hogy mindig csak külső segítséggel érhettek el sikereket Ausztria ellen, olyan szituációban, amikor Franciaország vagy Poroszország hatalmi megfontolásokból támogatást nyújtott Olaszországnak, Oroszország pedig az osztrák-ellenes táborban állt. A múlt emlegetésével Andrássy nem az olaszok önértetét akarta sérteni, hanem arra kívánta figyelmeztetni őket, hogy a jelenlegi helyzetben az említett három hatalom közül egy nem tud, kettő pedig nem akar kezdet emelni Ausztriára. A jegyzék az olasz irredenta célkitűzésekről, az etnográfiai határról is csak teoretikus értelemben beszélt. Andrássy általánosságban elismerte a nemzeti elv államalakító szerepét, de határozottan elutasította a nemzeti határok programjának teljes és maradéktalan alkalmazását. Az etnográfiai határ elvének elfogadása a nemzetközi politikában mindenki háborúját eredményezné mindenki ellen, a Monarchiát nevezetesen kényszerítené, hogy vagy önként beletnyugodjék saját felbomlásába, vagy pedig hogy végnélküli háborúba kezdjen a határait környező, és a határok által megosztott etnikai egységek bekebelezése érdekében. Hogy az etnográfiai elv nem törvényszerű eleme az államalakulásnak, annak igazolására Andrássy egyebek mellett az osztrák—német és az orosz—német határra hivatkozott, amelyeket, annak ellenére, hogy e határok kompakt etnikai testeket vágtak ketté, az érdekelt felek végérvényesen tudomásul vettek. Az elemzés elvont volt, a példák távoliak, de az olaszok, ha akarták, magukra vonatkoztathatták.

Az olasz irredenta elleni fellépés azonban csak úgy lehetett hatásos, ha osztrák részről megfelelő garanciákkal párosult. A Monarchiában is létezett ugyanis az irredenta megfelelője: egy olyan irányzat, amely a régi itáliai állás visszaszerzésére áhítozott. A hadsereg töretlenül őrizte Radetzky szellemét, és a tisztikar olaszellenes megnyilvánulásai újabban a klérusnál és a szélesebb katolikus közvéleménynél is egyetértéssel találtak. Andrássy személy szerint teljesen idegen volt ettől az osztrák katonai és politikai tradíciótól. A Monarchia itáliai szerepéről ugyanaz volt a véleménye, mint a németországi küldetéséről: egyszersmindenkorra befejeződött, s nagy kár, hogy egyáltalán idáig tartott.⁸³

⁸² Andrássy à Wimpffen, Vienne, le 24 mai 1874. HHSStA Wien, Min. des Acussern. Polit. Archiv. XI. Italien. K. 84.

⁸³ Andrássy Kállaynak, Terebes, 1870. október 24. Országos Széchényi Könyvtár Budapest. Kézirattár. Fol. Hung. 1733.

Nem esett nehezeére ezért, hogy az irredenta ellen szóló jegyzékében egyúttal kijelentse: a Monarchia napirendre tért a régi ellentétek fölött, tudomásul veszi az egységes Olaszország létét, és ezt az államot az európai béke és biztonság fontos garanciájának tekintti. De nem maradt az általánosságoknál, hanem azt is kijelentette, hogy Ausztriában ma nem létezik jelentékeny párt, amely a régi itáliai birtokok visszaszerzését tekintené céljának. Jelentékeny párt, vagyis olyan, amely a Monarchia olasz politikáját ebben a tekintetben érdemlegesen befolyásolhatná. S hogy szavainak kellő hitelt adjon, éppen e párt tiltakozása ellenére vitte egy év múlva keresztül, hogy Ferenc József dalmáciai útja során Velencébe is ellátogasson. Az osztrák-magyar uralkodó jelenléte a lagunák városában, az egykori osztrák tartományban, a nyilvánosság előtt is demonstrálta, hogy a Monarchia tudomásul veszi a befejezett tényeket, és nem kívánja többé az 1866 előtti állapotokat.

Az olaszok az elégedettség érzésével nyugtázták az osztrák garanciákat, s jöllehet a tábornokokkal szembeni gyanakvásuk nem múlt el teljesen, az itáliai pozíciók problémája nem feszélyezte többé a két ország kapcsolatát. Visconti Venosta a maga részéről az osztrák aggályokra felelt megnyugtatóan. A kormány és a lakosság közösségét nemcsak a jelenére nézve tagadta az irredentával, hanem mediterrán túlzással a jövőre nézve is kétségbe vonta, hogy Trieszt valaha is olasz lehetne.⁸⁴ Az osztrák—olasz viszony ebben a tekintetben azonban nem az érdekek közösségén, csak a belátás kényszerén nyugodott. Andrassy példái a német—osztrák és német—orosz határról nem győzhették meg az olaszokat. Ők nem félték a németek módjára attól, hogy teljessé tegyék az etnikai egységet, és tőlük eltérően a Monarchia létehez sem kapcsoltak hatalmi-politikai elgondolásokat. Olaszország potenciálisan így mindig bizonytalan tényező maradt a Monarchia számára. Andrassy, aki kétség kívül újat hozott a délnyugati szomszédal szemben követett politikában, így csak meglehetősen szűk korlátok között mozoghatott.

A Monarchia külpolitikája a három császár szövetségének létrejötte után azon a területen volt a leginkább passzív és alkalmazkodó, ahol eredetileg legtöbb kezdeményezést mutatott: Németországgal szemben. Az oroszellenes szövetségi próbálkozások kudarca után az osztrák—német kapcsolatoknak kevés tartalma maradt. A súrlódási felület a két ország között már korábban, az új németországi helyzet tudomásulvételével kiküszöbölődött. A szövetségi próbálkozásokkal szembeni német elzárkózás viszont azt eredményezte, hogy a két ország külpolitikája között találkozási pont sem keletkezett. A német—osztrák viszony a három császár szövetségén belüli kapcsolatra redukálódott, és osztrák részről leginkább Németországnak az adott szövetségén belüli elhelyezkedésére kellett és lehetett figyelmet fordítani. Nevezetesen arra, hogy nem kerül-e túlságosan közel a harmadik partnerhez (Oroszországhoz), és arra, hogy nem majorizálja-e esetleg mindkettőt. Persze Németország potenciálisan továbbra is oroszellenes szövetségének számított, ugyanakkor olyan nagyhatalomnak, amely mint szomszéd ország és mint német állam a Monarchiát potenciálisan veszélyeztethette is. A szűk keretek közé szorított osztrák külpolitikának mindenesetre ügyelnie kellett arra, hogy megnyilvánulásai során a helyzetben levő ellentmondásokat ne tévessze szem elől.

Állásfoglalásra többnyire a német külpolitika különböző területeken jelentkező megnyilvánulásai adtak alkalmat. Az olyan eset, mint az 1874 februári

⁸⁴ *Hirsch*: i. m. 146.

amikor Andrássy a pétervári látogatáson ismét kísérletet tett a német—orosz kapcsolat meglazítására,⁸⁵ eléggé ritkán fordult elő. Andrássy német politikája leginkább német kezdeményezésekkel kapcsolatos magatartás kialakításában merült ki. A német külpolitika legfontosabb területén az osztrák állásfoglalás részint kedvező, részint kedvezőtlen volt Németország számára. Amikor 1873 májusában Franciaországban a németekkel szembeni konciliáns Thiers helyére a legitimista restaurációt és az esetleges revansot megszemélyesítő Mac Mahon került hatalomra, Andrássy nem tagadta meg Bismarcktól a kért diplomáciai támogatást. A német kancellár azzal kívánta a francia fordulattal szembeni rosszallását kifejezésre juttatni, hogy az államközi kapcsolatok normáitól eltérően nem lépett rögtön kapcsolatba az új rezsimmel, hanem az új kormányfőtől várta el, hogy a Párizsba akreditált követeknek jelezze megválasztását. Ehhez az udvariatlan és sértő eljáráshoz az osztrák-magyar külügyminiszter is csatlakozott, és Apponyi Rudolf a bécsi utasításnak megfelelően csak akkor lépett kapcsolatba az új francia kormánnyal, amikor az nála is hivatalosan jelentkezett, tehát mintegy átnyújtotta neki a parlamenttől kapott megbízólevelét.⁸⁶ A jövődő francia államforma kérdésében azonban már nem egyezett meg az osztrák és a német vélemény. Bismarck a bekövetkezhető legitimista restaurációban a lehető legnagyobb veszélyt látta Németországra nézve: attól tartott, hogy a monarchia könnyebben talál szövetségeseket és a francia revans esélyei ezáltal meghatározódnak.⁸⁷ Andrássy úgy látta, hogy miután Ausztriának a múltban csak a köztársaság és a császárság okozott nehézségeket, a legitim monarchia viszont soha, ez a lehetséges berendezkedés most is a leginkább kívánatos.⁸⁸ Az pedig már kifejezetten németellenes megnyilvánulásnak számított, hogy az osztrák-magyar külügyminiszter Franciaország további meggyengítésével sem értett egyet. Amikor Apponyi arról jelentett, hogy Mac Mahon vissza akarja szerezni Franciaország pozícióját az európai egyensúlyra alapított hatalmi rendszerben, Andrássy rögtön visszaírt: a francia kormányfő ebben a törekvésében teljességgel számíthat a Monarchia támogatására.⁸⁹

Ahol közvetlen osztrák érdekek nem forogtak kockán, ott a Monarchia a viszonzatszolgáltatás reményében előzékenyen és engedékenyen viselkedett Németországgal szemben. Szemléletesen mutatkozott ez a magatartás az 1874 nyarán keletkezett spanyolországi incidens kapcsán. Spanyolországban a sikertelen Hohenzollern kandidatúra óta polgárháborús állapotok uralkodtak, különböző dinasztiák, diktátorok és köztársasági kísérletek váltogatták egymást, de egyik rezsim sem tudott véglegesen konszolidálódni. A három északi monarchia, jóllehet szimpátiájával mindig valamelyik küzdő fél oldalán állott, a belharccal szemben várakozó álláspontra helyezkedett és a rövid életűnek tűnő kormányoktól sorozatosan megtagadta az elismerést. A hagyományt az 1874 januárjában hatalomra került köztársasági színezetű Serrano-kormánnyal szemben is követték, annál is inkább, mert az osztrákok és az oroszok inkább Serrano ellenfeleivel, a karlistákkal szimpatizáltak. Bismarck azonban 1874 júniusában egyszerre álláspontot változtatott. A karlisták puskacső elé állítottak egy német haditudósítót, és a

⁸⁵ *Wertheimer*: i. m. II. k. 139—140.

⁸⁶ Andrássy à Apponyi, Vienne, le 23 mai 1873. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. IX. Frankreich. K. 100.

⁸⁷ Bismarck an Arnim, Berlin, 20 Dezember 1872. Grosse Politik. I. k. 160—161.

⁸⁸ *Wertheimer*: i. m. II. k. 123—124.

⁸⁹ Andrássy à Apponyi, Bude, le 15 mai 1874. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. IX. Frankreich. K. 101.

német kancellár ezt az „ultramontán és legitimista provokációt” csakis a papokkal és hercegekkel szembeszálló spanyol kormány elismerésével látta megtorolhatónak. Az akció azonban úgy lehetett igazán hatásos, ha Németország szövetségeseivel együtt lép fel és a spanyol köztársasági kormányt egyidejűleg Oroszország és az Osztrák-Magyar Monarchia is elismeri. Orosz részről azonban ideológiai megfontolásoktól vezettetve mereven elzárkóztak, és az osztrák-magyar uralkodó is képtelenségnek találta, hogy a Monarchia polgárháborús szituációban a köztársaság oldalára álljon. Andrassy mind saját uralkodójánál, mind az orosz cárnál hathatós diplomáciai támogatásban részesítette Bismarckot. Ferenc Józsefnek azzal érvelt, hogy ilyen esetben (vagyis amikor mne vagyunk közvetlenül érdekelve) még akkor is érdemes a német állásponthez csatlakozni, ha az nem fedti teljesen a mienket.⁹⁰ II. Sándort pedig az egyetnemértés kedvezőtlen következményeire⁹¹ (az európai demokrácia várható kárörvendezésére) figyelmeztette. Az oroszokat végül is nem sikerült meggyőzni, de Ferenc József (és végül Bismarck is) elfogadta az Andrassy által szóba hozott közvetítő megoldást. Németország és a Monarchia együttesen ismerte el a hatalmon levő spanyol kormányt, anélkül azonban, hogy a köztársasági államforma elfogadása tekintetében bármilyen módon elkötelezte volna magát. A Monarchia a Németországgal szembeni jószolgálataiért adandó alkalommal megfelelő viszonzást várhatott.

A bismarcki bel- és külpolitika egyik központi kérdésében, a Kulturkampf tekintetében már korántsem mutatkozott teljes osztrák—német egyetértés. A német kancellár a birodalmi egység követelményeinek megfelelően rendkívül éles harcot folytatott a délnémet katolikus szeparatizmus ellen, egyidejűleg rendkívül ingerült módon reagált a nemzetközi politika minden katolikus színezetű megnyilvánulására. A Monarchiától azt várta, hogy lépéseit lehetőség szerint hathatósan támogassa. A hetvenes évek osztrák belső fejlődése ebben a tekintetben megfelelt a kancellár kívánságainak. A pápai csalhatatlansági dogmát az osztrák kormány már korábban elutasította, most meg olyan vallási törvényeket fogadtatott el a Reichsratban, amelyek miatt a pápa egyenesen kiközösítéssel fenyegetőzött.⁹² Attól azonban, hogy a német kancellárhoz hasonlóan az egyház elleni hadjáratba, vagyis kultúrharcba kezdjen, mind az osztrák kormány, mind a külügyminiszter határozottan elzárkózott. Jellemző ebben a tekintetben, hogy még a jezsuiták kiutasításáról szóló törvénynek sem szereztek érvényt, és ez a militáns pápai szerzetesrend zavartalanul folytathatta tevékenységét. Ez az osztrák tolerancia már semmiképpen sem nyerte meg a német kancellár tetszését. A majdani pápaválasztás kérdésében teljességgel eltért az osztrák és a német álláspont. A tervezetéseknél a vatikáni—olasz viszony rendezetlensége és IX. Pius magas életkora adott aktualitást, és érthető módon különösen Berlinben mutattak nagy kezdeményezőkézséget. Bismarck olyan pápát szeretett volna látni Szent Péter trónusán, aki nem nyújt támogatást a renitens német püspököknek, hanem inkább az állammal való kibékülésre inti őket. Ennek érdekében Bismarck feltételeket kívánt szabni abban a tekintetben, hogy milyen legyen a megválasztandó pápa magatartása, fellépéséhez pedig meg akarta nyerni a hatalmak támogatását, különösképp Olaszország és az Osztrák-Magyar Monarchia

⁹⁰ Andrassy an Münch, Wien, 16 August 1874. HStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. III. Preußen K. 107.

⁹¹ Andrassy à Mayr, Vienne, le 15 août 1874. HStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. X. Rußland. K. 66.

⁹² Wertheimer : i. m. II. k. 257.

együttműködését. Andrassy azonban joggal gyanította, hogy Bismarck a feltételekkel tulajdonképpen nem egyebet akar, mint a választás diszkreditálását, hogy a feltételek be nem tartása esetén az új pápa elismerését megtagadhasa. Az osztrák-magyar külügyminiszter nem óhajtott ilyen bonyodalmat, ezért nem csatlakozott Bismarck indítványához, sőt melegen tanácsolta az olasz kormány-nak, hogy a pápaválasztás szabadságát mindenképpen biztosítsa, és kerülje el az egyházfő Rómából való esetleges eltávozását.⁹³ Az olasz kormány Andrassy tanácsai szerint járt el,⁹⁴ és a német kancellár egyedül maradt javaslatával. Természetes, hogy a kudarc után nem írt köszönő levelet Bécsbe. A Monarchiával szembeni rosszhiszeműsége még csak fokozódott az osztrák—olasz közeledés láttán, olyanmire, hogy ebben a közeledésben hovatovább a németellenes katolikus koalíció lehetőségét vélte felfedezni. Magától érthetődőnek tűnik, hogy ebben a helyzetben erősíteni kívánta az Oroszországhoz fűződő kapcsolatokat, és még arra is hajlott, hogy a cárizmus barátságáért a Monarchia érdekeinek feláldozásával fizessen. Radowitz pétervári küldetése, amely nagy riadalmat és visszatetszést keltett az osztrák diplomácia köreiből,⁹⁵ ennek az új berlini tájékozódásnak a beszédes megnyilvánulása volt. Az is logikusnak látszik, hogy a kedvezőtlen német megnyilvánulások miatt az osztrák diplomácia is az oroszoknál akart nagyobb megértést találni. Andrassy 1875 márciusában bizonyára nem véletlenül találta éppen Novikovot a legalkalmasabb partnernek arra, hogy kifejezze rosszállását a német külpolitika szélsőséges, más államok szuverenitását sértő megnyilvánulásai miatt.⁹⁶ A Kulturkampf tapasztalatai csak megerősíthették az osztrák-magyar külügyminisztert abban a feltevésében, hogy a bismarcki politika nem teljesen jószándékú a Monarchiával szemben.

Andrassy német politikájának bonyolultsága, sajátos kettőssége jól megmutatkozott a frankfurti békét követő időszak első nagy válsága, az ún. „Krieg in Sicht Krisis” alkalmával. Az újabb német—francia háború lehetőségét magában hordozó krízis keletkezésének körülményei jól ismertek a történeti irodalomban. A francia parlament 1875 márciusában törvényt fogadott el, amellyel a zászlóaljok számát egy ezreden belül háromról négyre emelte. Az intézkedés végrehajtása a lábon álló francia hadsereg tetemes megnövelését eredményezte, amely így kb. 200 ezer fővel lett erősebb, mint a békelétszámmal számított német hadsereg. Nem sokkal ezután a Bismarckhoz közel álló *Kölnische Zeitung*-ban „Neue Allianzen” címen cikk jelent meg, amely riadót fújt egy katolikus hatalmakból álló esetleges szövetség ellen, majd április 8-án a *Post* című berlini lap preventív háborút helyezett kilátásba („Ist der Krieg in Sicht?”) a provokatívnak ítélt francia katonai törvények miatt. Hogy mi is volt a kancellár tulajdonképpeni szándéka az inspirált cikkekkkel, arról erősen megoszlik a történetírás véleménye. A német szerzők kezdettől tagadták a valódi háborús szándékot, a franciák azt bizonygatták, hogy Bismarcknak miként 1870-ben, most sem voltak skrupulusai.⁹⁷ Kétségtelennek látszik, hogy a kancellár ha nem is preventív háborút, a

⁹³ Andrassy à Wimpffen, Reichenau, le 6 septembre 1873. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. XI. Italien. K. 83.

⁹⁴ *Hirsch*: i. m. 134—135.

⁹⁵ Mein Wirken als Gesandter in St. Petersburg. Von F. Freiherr Langenau. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. XL. Interna. K. 332.

⁹⁶ Novicow à Westman, Vienne, le 18/30 mars 1875. AVPR Moszkva, Fond Kanceljarii. 1875. gy. 112.

⁹⁷ H. Herzfeld: Die deutsch-französische Kriegsgefahr 1875. Berlin, 1922. — R. Recouly: Les grandes crises diplomatiques franco-allemandes 1. La crise de 1875. Revue de France T. 12. 1932.

háborús fenyegetés politikáját akkor célravezetőnek ítélte. A Kulturkampf kudarcai közepette, a francia katonai potenciál erősödése mellett, a bizonytalanra való nemzetközi légkörben szükségesnek látszott valamilyen erődemonstráció, de feltehető, hogy Bismarckot nem csupán a józan számítás, hanem a türelmét vesztett idegesség is vezette. A fenyegetés mindenesetre a kelleténél erősebbre sikerült, és olyan háborús krízis keletkezett, amilyent a Hohenzollern-kandidatúra óta nem élt át Európa.

A német kardcsörtetés Párizsban nagy riadalmat keltett. Kétségtelen, hogy a franciák, ha nem is beszéltek nyíltan a revansról, titkon mindig Elzász-Lotharingiára gondoltak, és a két elveszített tartomány visszaszerzéséért készek voltak ismét csatatorba állni. 1875-ben viszont semmi esélye sem volt annak, hogy a siker reményével megmérkőzhessenek Németországgal, és az újabb háborúval az 1871-esnél is nagyobb katasztrófának nézhetek elébe. A német fenyegetéssel szemben Franciaország Európához fordult segítségért. Decaz herceg, a francia külügyminiszter egy londoni napilapban sugalmazott cikket tétetett közzé, amellyel a hatalmakhoz apellált a készülő német merénylet ellen.⁹⁸ A francia riasztásnak a vártnál is nagyobb foganatja lett. Az orosz külügyminisztérium aktái arra mutatnak, Pétervárott ugyan nem tartották valószínűnek az újabb német-francia háborút, de Bismarck magatartását az utóbbi két évben növekvő bizalmatlansággal és ellenszenvvel figyelték. Orosz konzervatív körökben visszatetszést szült, hogy a kancellár a katolicizmus ellen folytatott harcában a liberálisokra támaszkodik, és a Kulturkampf szélsőséges formáiban pedig a nemzetközi konzervativizmus hadállásait látták veszélyeztetettnak.⁹⁹ A francia felhívás éppen kapóra jött ahhoz, hogy valahogy Németország tudomására hozzák rosszsallásukat. Gorcsakov különben is kedvelte a teátrális pózokat, és már régóta vágyott arra, hogy a békementő szerepében tetszelegjék. Úgy tűnik, hogy Londonban magának a francia gyanúsításnak is hitelt adtak. Disraeli, aki 1874-től a konzervatív kormány élén állott, már a német egység megalakulása alkalmával az európai egyensúly végét jósolta, mélységes bizalmatlansággal viseltetett Bismarck iránt.¹⁰⁰ A francia felhívásra 1875 május elején Pétervárott és Londonban egyaránt fontolóra vették a német fővárosban végrehajtandó diplomáciai eljárást.

Az egyre magasabb hullámokat verő diplomáciai válság az osztrák-magyar határokon is átcsapott. A krízisben közvetlenül érintett és a beavatkozni szándékozó hatalmak céljaik elérése érdekében a Monarchiát is belekeverték kártyáikba. A francia, és részben az angol diplomácia különös játékba kezdett. A bécsi francia nagykövet azt híresztelte a császárvárosban, hogy Németország tulajdonképpen nem Franciaországot, hanem a Monarchiát készül megtámadni, és a franciák megfenyegetése csak leplezése a készülő osztrákellenes fellépésnek.¹⁰¹ Apponyi előtt Párizsban hasonlóképp nyilatkoztak a francia külpolitika irányítói. A bécsi angol nagykövet is aggodalmait fejezte ki Andrássy előtt a fejlemények miatt, és rövidesen hivatalos ajánlatot tett, hogy együttesen figyelmeztessék Berlint a kardcsörtetés politikai veszélyeire.¹⁰² Beust, a Monarchia londoni nagy-

⁹⁸ Wertheimer: i. m. II. k. 290—291.

⁹⁹ V. M. Hvosztov—J. J. Minc: Az újkori diplomácia története (1872—1919). Budapest, 1948. 20—21.

¹⁰⁰ George Buckle: The Life of Benjamin Disraeli. London. 1920. V. k. 133—134.

¹⁰¹ Andrássy à Apponyi, Vienne, le 17 mai 1875. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. IX. Frankreich K. 102.

¹⁰² Andrássy à Beust, Vienne, le 10 mai 1875. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. VIII. England, K. 84.

követe, akiben ismét buzogni kezdett a régi poroszellenes indulat, lelkesen tanácsolta hivatalfőnökének az együttes eljárást.¹⁰³ Andrássy Berlinből is nyugtalanító jelzéseket kapott. A német kancellár a Károlyival folytatott beszélgetésében változatlanul a francia revansszándék komolyságáról beszélt, és a francia költségvetés szándékaival bizonyította, hogy a francia támadás már a közeljövőben bekövetkezhet. A berlini osztrák-magyar nagykövet a beszélgetésből azt a konklúziót vonta le, hogy a német politikában megvan a szándék, hogy ha nem is rögtön, de a közeli jövőben preventív intézkedéseket tegyen a francia regenerálódás megakadályozása érdekében. Károlyi a német kancellár meggyanúsításában odáig ment, hogy Bismarckot az Európa fölött diktatúrát gyakorló Napóleonhoz hasonlította.¹⁰⁴ Egyidejűleg Andrássynak is tudomására jutott, hogy Schweinitz a németellenes osztrák tendenciákat túl hangsúlyozó jelentéseket irogat Berlinbe, és Bismarckot osztrákellenes értelemben befolyásolja.¹⁰⁵ A különféle hatások és ellentmondó információk közepette Bécsben sem volt könnyű az ésszerű, és az osztrák-magyar érdekeknek valóban megfelelő álláspont kialakítása.

A bécsi külügyi levéltár terjedelmes iratgyűjteményének tükrében úgy tűnik, hogy Andrássy a válság napjaiban határozott és céltudatos politikát folytatott. Az osztrák-magyar külügyminiszter rögtön a kezdetekkor tiszta képet formált magának a krízis jellegéről és mindvégig tartotta magát kialakított elképzeléseihez.¹⁰⁶ Magatartásának és tevékenységének egyik vonása kétségtelenül a Bismarck elleni malícia, a német politikai törekvésektől való elhatárolódás. A német kancellár, amint már utaltunk rá, rikító színekkel ecsetelte Károlyi előtt a francia revansveszély komolyságát, feltehetően azzal a szándékkal, hogy szavai Bécsben egyetértéssel találkoznak. Andrássy azonban egyszerűen válasz nélkül hagyta Bismarck üzenetnek beillő nyilatkozatát, és a válság egész időszaka alatt nem tartotta szükségesnek, hogy Bismarckot valamiféleképpen egyetértésről biztosítsa. Ugyanakkor egy lépést sem tett annak érdekében, hogy a Németország ellen készülő orosz diplomáciai intervenciót feltartóztassa. Ellenkezőleg, Langenau május elején jelentette Pétervárról, hogy II. Sándor és Gorcsakov Berlinbe készül. A követ megírta, hogy az uralkodó és kancellárja meg fogják fenyegetni Bismarckot: ha Németország eltér a berlini három császár találkozóan lefektetett irányvonalától, Oroszország is megőrzi teljes cselekvési szabadságát.¹⁰⁷ Andrássy rögtön táviratilag informálta a dalmáciai körúton tartózkodó Ferenc Józsefet a pétervári jelentéséről. Hozzáfűzte, hogy a berlini politika kiszámíthatatlan megnyilvánulásai közepette a hír bizonyára kellemesen érinti az uralkodót, és kifejezte meggyőződését, hogy ezek után megnyugvással nézhetnek a legközelebbi jövőbe, és az uralkodó legalábbis ebből az irányból (vagyis Németország oldaláról) biztosítva lehet.¹⁰⁸ Másnap jött a választávirat, hogy az uralkodó megleléssel

¹⁰³ K. Kligenfuß; Beust, Andrássy und die Kriegsgefahr von 1875. Archiv für Politik und Geschichte. Bd. VII. 1926. 616—642.

¹⁰⁴ Károlyi an Andrássy, Berlin, 1. Mai 1875. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. III. Preußen. K. 108.

¹⁰⁵ Novicow à Westman, Vienne, le 27 avril/9 mai 1875. N° 60—63 AVPR Moszkva, Fond Kanceljarii 1875. gy. 122.

¹⁰⁶ Andrássy an Apponyi, Wien, 28. April 1875. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. IX. Frankreich. K. 102.

¹⁰⁷ Langenau à Andrássy, St. Pétersbourg, le 1 mai 1875. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. X. Rußland. K. 67.

¹⁰⁸ Andrássy an Kaiser Franz Joseph, Wien, 2 Mai 1873. HHStA Wien, Kabinettsarchiv. Geheim Akten. K. 18.

vette tudomásul az értesítést, és köszöni az érdekes közleményt.¹⁰⁹ A táviratváltásban valóban nehéz lenne felfedezni bármiféle Németország iránti jóindulatot.

Az osztrák-magyar külügyminiszter miközben szabad folyást engedett a készülő németellenes intervenciónak, a leghatározottabban ellenállt annak, hogy a Monarchia bármilyen formában részese legyen a terebélyesedő diplomáciai bonyodalomnak. Andrassy magatartásának másik vonása a teljes és maradék nélküli neutralitás. A külügyminiszter megnyilatkozásai arra mutatnak, hogy nem hitt sem a francia revans-szándék komolyságában, sem a német háborús tervek valódiságában. A Londonból és Párizsból származó hírt, hogy Németország tulajdonképpen nem Franciaországot, hanem a Monarchiát akarja megtámadni, végképp képtelenségnek tartotta. A francia diplomácia eljárását, amellyel a Monarchiát is be akarja rántani a bonyodalomba, a kopók által üldözött nyúl manőveréhez hasonlította, amely egy másik nyúl fészke felé szalad, hogy azt felriasztva szabaduljon üldözőitől.¹¹⁰ Andrassynak esze ágában sem volt, hogy a másik nyúl szerepére vállalkozzék. Beustnek, aki az angol külügyminiszter figyelmeztetéseit közvetítette, megírta, micsoda képtelenség még csak a gondolata is annak, hogy Bismarck Német-Ausztria anektálását akarná. Mit kezdhetne Németország az osztrák katolikusokkal és a körülöttük élő szlávokkal, akik izlésben, törekvésekben, vágyakban annyira különböznek az észak-németektől, és akik a Monarchiában olyan állással rendelkeznek, amilyent Németország soha nem tudna biztosítani nekik? És a frissen alakult, belső tekintetben még nem konszolidált birodalom egyáltalán képes lenne-e elviselni egy ilyen újabb tehertételt?¹¹¹ Ebből a felfogásból logikusan következett, hogy Andrassy az osztrák-magyar semlegességi szándékának formálisan is kifejezést adott. Amikor Derby, az angol külügyminiszter megkereste, hogy csatlakozzék a Berlinben teendő angol demarchoz, elutasítóan válaszolt.¹¹² Hasonlóképp teljes passzivitásra utasította Károlyit a készülő berlini orosz fellépéssel kapcsolatosan.¹¹³

A végkifejlet teljesen egyezett Andrassy elvárásaival. Az orosz cár a kancellárral az oldalán május 10-én megjelent Berlinben. Bismarck, amint ezt az orosz uralkodó a berlini osztrák-magyar követnek elmondta, az ártatlant játszotta a háborús riadalommal kapcsolatban, és energikusan tiltakozott a feltevés ellen, amely őt Franciaország elleni támadó szándékkal gyanúsítja. II. Sándor az osztrákellenes német megnyilvánulásokkal kapcsolatban is megnyugtatta Károlyit, és közölte, hogy a német császár nagy jelentőséget tulajdonít a két ország közötti jó kapcsolatoknak. Gorcsakov azt a meggyőződését fejezte ki, a háborús félelmet néhány évre kiküszöbölték. Károlyi azzal zárta jelentését, hogy véleménye szerint a berlini orosz fellépés üdvös és örvendetes eredményt hozott. Bismarck, bármennyire is nem tetszik ez neki, egy időre legalábbis képtelen kivonni magát az orosz politika mérsékletet és nyugalmat impresszionáló befolyása alól.¹¹⁴

¹⁰⁹ Franz Joseph an Andrassy, 2 Mai 1875. HHStA Wien. Kabinettsarchiv. Geheim Akten. K. 18.

¹¹⁰ Andrassy an Károlyi, Wien, 23 Mai 1875. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. III. Preußen. K. 109.

¹¹¹ Andrassy à Beust, Vienne, le 17 mai 1875. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. VIII. England. K. 84.

¹¹² Andrassy à Beust, Vienne, le 10 mai 1875. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. VIII. England. K. 84.

¹¹³ Andrassy an Károlyi, Wien, 8 Mai 1875. HHStA Wien. Min. des Aeussern. Polit. Archiv. III. Preußen. K. 109.

¹¹⁴ Károlyi à Andrassy, Berlin, le 12 mai 1875. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. III. Preußen. K. 108.

Andrássy a következő megjegyzéssel továbbította az uralkodónak a jelentést: az eredmény kedvezőbbnek látszik számunkra, mint Bismarck számára. Mi megkaptuk a békét, a németek pedig a leckét.¹¹⁵

A megjegyzés, úgy gondoljuk, kulcsot ad ahhoz, hogy a külügyminiszter magatartásának egyik oldalát, nevezetesen Bismarckkal szembeni rosszindulatát megmagyarázzuk. A német külpolitika sorozatos barátságtalan megnyilvánulásai közepette igazán nem fájt a feje amiatt, ha a szertelen és kapkodó Bismarck bakot lő, ha az elbizakodott német heveséget hideg zuhany éri. Ezért nem lehetett Bismarck számára egyetlen jó szava sem a válság idején, ezért nem tett egy szalmaszálat sem keresztbe a kibontakozó németellenes intervenció előtt. A magatartás másik részének, a semlegességnek az értelmezésére nincs ilyen feloldható zárójelünk. Logikusnak látszó feltevés, hogy aktivitásával nem akart tápot adni a Németországban egyébként is meglévő osztrákellenességnek. Schweinitzet, akit a Monarchia elleni hangulatkeltés kútfejének tartott, hamarosan el is tanácsolta Bécsből.¹¹⁶ Abban is lehetett valami számítás, hogy Oroszországot egyedül hagyta cselekedni. Ha nem is adunk teljesen hitelt Dóczy Lajosnak, aki szerint Andrássy az orosz beavatkozás első hírére az íróasztalán táncolt örömeiben, bizonyítottan látszik, hogy az orosz békementés várható következményeihez reményeket fűzött.¹¹⁷ Amikor Gorcsakov a nyilvánosság előtt még fel is nagyította saját szerepét, a német—orosz elhidegülés valóban bekövetkezett. Bismarck még harminc év múlva, emlékirataiban is pansztkodott orosz kollégája illojális magatartása miatt.

Amint a fentebb idézett táviratból kitűnik, az osztrák-magyar külügyminiszter rendkívüli módon elégedett volt a válság kimenetelével. A történésznek nincs oka arra, hogy kétségbe vonja a derűlátás jogosságát. A nemzetközi nyomás rendreutasította a Monarchiát is feszélyező Németországot, a válság eredményeként a Monarchia pozíciója pedig mind Németországgal, mind Oroszországgal szemben megerősödött. 1875 tavaszán a három császár szövetségének másik két tagállama nem állt közelebb egymáshoz, mint a Monarchiához. A történésznek azonban azt is látnia kell, amit Andrássy nagy önelégültségében már nem látott észrevenni: nagyon is sovány sikerről, nagyon is relatív eredményességről volt itt szó. Az osztrák-magyar külügyminiszter a válság lezárulása után terjedelmes, és meglehetősen fölényes hangvételű levelet küldött Beustnek Londonba.¹¹⁸ Ebben a nagykövettel ironizált, aki egyik jelentésében az angol—orosz—osztrák hármasság együttműködés lehetőségét pendítette meg. Andrássy megengedte, hogy pillanatnyilag bizonyos elidegenedés keletkezett Bismarck és Gorcsakov között, de kétségbevonta, hogy ez a kapcsolatok tartós megzavarására vezethetne. A Németország és az Oroszország közötti viszály a házasságon belüli civódásra hasonlít, írta, amely előáll, sőt gyakran ismétlődik, anélkül, hogy válásra vezetne. A külügyminiszter Beusttól eltérően azt is kizártnak tartotta, hogy az orosz cár olyan szövetségre lépjen Angliával, amely császári nagybátyja ellen irányul. Angol—orosz összefogás lehetősége tehát nem létezik, szögezte le Andrássy. Ha ilyen helyzetben a Monarchia feladná azokat a kapcsolatokat, amelyek anélkül, hogy Angliá-

¹¹⁵ An Seine k. und k. apostolische Majestät. Wien, 13. Mai 1875. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. III. Preußen. K. 108.

¹¹⁶ Andrássy an Károlyi, Wien, 23. Mai 1875. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. III. Preußen. K. 109.

¹¹⁷ Wertheimer: i. m. II. k.

¹¹⁸ Andrássy an Beust, Wien, 18. Juli 1875. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv. VIII. England. K. 84.

val szemben ellenségesek volnának, az európai békét biztosítják, a mesebeli hollóhoz válna hasonlatossá, amely elengedte a csőrében tartott sajtot, hogy annak vízben tükröződő képét megkaphassa. Nem, fordította Andrásy komolyra a szót, az ismertet nem hagyhatjuk el az ismeretlen kedvéért, nem iktathatjuk be az olyan irányvonalat, amelynek célja nem világos, nem kezdeményezhetjük egy olyan csoportosulás létrejöttét, amelynek kialakulását általánosságban valószínűtlennek kell tartanunk.

Meggyőzőnek tűnő érvek, de mintha nem Andrásyt hallanánk beszélni. Hogy a német—orosz barátság szoros, és hiábavaló megbontásában reménykedni, azt évekkel ezelőtt Beust mondta Andrásynak, és a magyar arisztokrata, akár miniszterelnök volt, akár külügyminiszter, mindig az ellenkezőjét állította. Hogy Beust revideálta saját nézeteit, az kevésbé érdekes, hisz korábban is megtette jópárszor, és szava különben sem sokat számított. Andrásy azonban mindig következetes volt nézeteiben és optimista prognózisaiban, és ha a gyakorlati politikában el is kanyarodott saját elképzeléseitől, ez csak taktikai kitérőnek tűnt, és úgy látszott, hogy a külügyminiszter nem adja fel eredeti stratégiai irányvonalát. A válság alatt tanúsított körültekintő, de kicsinyes óvatosság, a hatalmi kapcsolatok megítélésében mutatkozó szkepticizmus, és az ismert viszonylatokhoz való ragaszkodás azonban már túl ment a taktikai megengedhetőség határán. A krízis kimenetelével elégedett, és a meglévőhöz ragaszkodó Andrásy már nem volt azonos 1871-es önmagával, de még egy évvel későbbi alteregójával sem. A három császár szövetségét kényszerből elfogadó politikus három esztendő elteltével odáig jutott, hogy a német—orosz—osztrák együttműködés ügyvédjének szerepét is magára vállalta.